

OPBOUWWERK BRUSSEL

88

**Jaargang
22**

Nieuws uit Samenlevingsopbouw Brussel

Editoriaal

De pas gepubliceerde Welzijns- en gezondheidsatlas van Brussel-Hoofdstad ⁽¹⁾ is zo mogelijk nog relevanter dan eerder verschenen buurtatlassen. De volkstellingengegevens van 2001 worden er niet an sich gepresenteerd, maar vormen, in relatie tot de welzijns- en gezondheidsproblematiek, uitgangspunt voor beleidsaanbevelingen. Bovendien worden objectieve gegevens aangevuld met de beleving van stadsbewoners inzake de kwaliteit van de omgeving en de perceptie van de eigen gezondheid en het welzijns- en gezondheidsaanbod.

Als dit document iets aantoon, dan wel dat er in Brussel weinig nieuws onder de zon is. De territoriale tegenstellingen tussen arme en rijke buurten, een eerste keer gedocumenteerd door de Koning Boudewijnstichting in de armoedeatlas van 1984, blijven in grote trekken bestaan. Ondanks herwaarderingsoperaties her en der en gentrificatieverschijnselen in het zog hiervan, situeert de “arme sikkkel” zich nog steeds in het noordwestelijke deel van het Gewest, in de Vijfhoek en de aanpalende, negentiende-eeuwse wijken van de gemeenten er rond.

Deze welzijns- en gezondheidsatlas biedt politici en beleidsverantwoordelijken een schat aan informatie om het bestaande voorzieningenaanbod in functie van maatschappelijke behoeften te evalueren en naar de toekomst toe te programmeren. Laat het ons in dit verband nog eens over de lokale dienstencentra hebben. Geconcipieerd als ouderenvoorzieningen, dienden ze zich, eenmaal ondergebracht in het Vlaamse thuiszorgdecreet, te richten naar alle personen die, op hun diensten beroep doen ongeacht hun leeftijd. Abstractie makend van deze verruiming en met één oog gericht op hoger genoemde atlas, kunnen we ons volgende vraag stellen: bevinden deze lokale dienstencentra, die voor het overgrote deel nog in de arme sikkkel staan ingeplant, zich nog daar „waar de lamp brand”? Bij een oppervlakkige lezing van de welzijns- en gezondheidsatlas zou men kunnen denken van niet. De percentages ouderen in de perifere gemeenten liggen immers beduidend hoger dan in het centrum. Vanuit deze vaststelling zou men de bestaande of de nog openstaande programmering van lokale dienstencentra (er kunnen er nog 8 bijkomen) naar de periferie kunnen heroriënteren of oriënteren. Dat er in de perifere gemeenten noden zijn waar best aan tegemoet gekomen wordt, betekent van de weeromstuit nog niet dat diezelfde noden er in het centrum niet meer zouden zijn. Percentages zeggen niets over absolute aantallen. Om een voorbeeld te geven: het mag dan al zijn dat in het werkingsgebied van dienstencentrum De Harmonie het aandeel ouderen in de totale bevolking „klein” is [statistische sectoren van type 4 (10,7%) uitgezonderd 1 van type 3 (15,7%)], het blijft daar toch gaan om meer dan 700 personen ouder

dan vijftien jaar die op een relatief kleine oppervlakte wonen. Wat meer is, de zelfgerapporteerde gezondheidstoestand bij de 66-75 jarigen is er slechter dan in welstellende, naar oppervlakte vergelijkbare wijken in de periferie. Wat maakt, zo stelt de atlas, dat de bruto zorgbehoefte er groter is.

Zijn de huidige locaties van de lokale dienstencentra als ouderenvoorzieningen in de „arme sikkels” zowel demografisch-statistisch als sociaal meer dan gewettigd, a fortiori zijn ze dat naar andere groepen toe (alleenstaanden, jonge moeders, daklozen, mensen zonder papieren) wier precaire sociaal-economische situatie hand in hand gaat met een grotere zorgbehoefte.

Dringender dan een debat rond de inplanting van lokale dienstencentra is deze rond hun kerntaken en rond de vraag of de kerntaken, vastgelegd in het thuiszorgdecreet er voor een werking in achterstellingssituaties wel volledig toe doen. Functies en taken van lokale dienstencentra zijn in het thuiszorgdecreet aanbodgestuurd. De dienstverlening stelt gebruikers in staat tot op hoge leeftijd in de eigen vertrouwde omgeving te blijven wonen. Voor het zelfstandige individu met keuzevrijheid en zelfbeschikking stelt dit geen problemen. De traditionele benadering in het hulpverleningsdenken (de deontologische ethiek) is hierop gebaseerd. Echter, lokale dienstencentra, werkzaam in situaties van sociaal-economische achterstelling, worden niet geconfronteerd met onafhankelijke individuen, maar met individuen die de grootste moeite hebben om een relatie met hun omgeving tot stand te brengen. Het zorgethische denken nu gaat er alles aan doen om deze relatie te herstellen. Vandaar een niet-afwachtende houding, nadruk op het opzoeken van mensen, individuele begeleiding, zorgbemiddeling en zorgcoördinatie ⁽²⁾. Dit alles vergt tijd en middelen en een wetgevend kader dat rekening houdt met de specifieke aard van de hulpverlening voor specifieke groepen. Op het vlak van functies, taken en normering is het decreet momenteel te veel „eenheidsworst” en dat zou dringend moeten worden herzien.

Een onlangs uitgevoerd onderzoek, waarvan we in dit nummer een samenvatting publiceren, heeft treffend aangetoond dat de verwachtingen van gebruikers hierbij haast naadloos aansluiten: meer (geïndividualiseerde) hulp en minder vorming ⁽³⁾. Het ene mag niet ten koste gaan van het andere, maar zoals Berthold Brecht al zei: Erst kommt das Fressen und dann die Kultur. (ast)

1 Observatorium voor gezondheid en welzijn in Brussel, *Welzijns- en gezondheidsatlas van Brussel. Hoofdstad 2006*. Brussel, GGC, 2006, 152 pp.

2 C. Janssens, „Ongevraagd en welkom”, *Individuele hulp- en dienstverlening in een lokaal dienstencentrum door middel van outreaching*, Brussel, Erasmus hogeschool, 2006, 106 pp. (scripie)

3 Yo Ree Vandevivere, *Sluit het thuiszorgdecreet aan bij de leefwereld en de behoeften van de gebruiker van de Brusselse lokale dienstencentra?* Brussel, VUB, 2006, 42 pp. + bijlagen (eindverhandeling)

Campus Schaarbeek

De Brabantwijk beweegt haar studenten

Campus Schaarbeek is een dag, waarop de grenzen van Campus VLEKHO, Sint-Lukas, Sint-Lukas Kunsthumaniora en Sint-Lucas architectuur, ... verlegd worden. De Brabantwijk wordt die dag even één grote Campus. Maar tegelijkertijd is Campus Schaarbeek méér dan dat. De Brabantwijk is immers geen studentenbuurt en hoeft dat ook niet te worden. Campus Schaarbeek doorbreekt de schoolmuren en doorkruist de wijk, opdat de studenten de wijk en haar bewoners, de scholen, de sportieve en culturele infrastructuur kunnen leren kennen en opdat de buurt de studentenpopulatie leert kennen. Zo kan een wijk ontstaan, waar, naast de andere (bewoners)groepen, ook studenten welkom zijn.

Studeren in de Brabantwijk

VLEKHO, Sint-Lucas dept. Architectuur, Sint-Lukas Hogeschool en Sint-Lukas Kunsthumaniora behoren dan wel tot verschillende scholengroepen, toch hebben ze iets gemeenschappelijks. Ze bevinden zich namelijk in hetzelfde stukje Brussel. Meer bepaald in Schaarbeek in de Brabantwijk, de buurt gelegen tussen de spoorweg, de as Koningsstraat/Paleizenstraat en de Kruidtuin.

De Brabantwijk wordt vaak omschreven als de „buurt achter het noordstation”. Deze licht pejoratieve naamgeving geeft al aan dat de wijk te kampen heeft met een negatief imago. De buurt scoort inderdaad hoog op een aantal sociaal-economische achterstellingfactoren (werkloosheid, huisvesting, ...).

Toch heeft de Brabantwijk heel wat troeven. Deze levendige volkswijk heeft ook aan studenten heel wat te bieden. In de eerste plaats is er het Noordstation, de nabijheid van Brussel-centrum, de aanwezigheid van het handelscentrum van de Brabantstraat (en iets verderop, dat van de Haachtsesteenweg) met talrijke budgetvriendelijke winkeltjes, cafeetjes en restaurants. Er is een jonge bevolkingsstructuur waarin verschillende groepen hun plaats zoeken of opeisen, er is een dicht netwerk van sociaal-culturele verenigingen,

Foto: Sylvie De Steur

Bron: Sint-Lucas Architectuur Brussel

er zijn sportmogelijkheden, ... Verder is er een rijk cultureel leven. Grote en kleinere cultuurhuizen bieden samen een uitgebreid aanbod aan dans, theater, beeldende kunst, optredens, workshops, ... Cultuur binnen wandelafstand dus. Tenslotte zijn er de verschillende instellingen en (hoge) scholen.

De buurt kent inderdaad een grote concentratie van onderwijsinstellingen. Er liggen maar liefst drie basisscholen, vier secundaire scholen en vier hogescholen in de buurt. Elke dag doen zo'n

5.000 studenten de Brabantwijk aan. Het maakt van de Brabantwijk één van de studentenpolen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Het merendeel van de studenten zijn echter pendelstudenten. Slechts 10 % zit op kot in de buurt. Dit wil niet zeggen dat er geen studentenleven is: er zijn twee studentencafé's, Den Bisnis en The Student, er is een sportzaal en fitnessclub, ... Toch mag het studentenaanbod nog uitgebreid worden ... een betaalbare fuifzaal in de buurt zou bijvoorbeeld wonderen kunnen doen.

Veel troeven of niet ... onbekend blijft onbemand. Studenten voelen zich vaak anoniem en zijn niet altijd op hun gemak in de buurt. Net als vele andere pendelaars kennen zij de buurt slechts oppervlakkig. Het is voor hen de plaats die ze doorkruisen op weg naar school of werk of op weg naar huis. Ze kennen haar niet van binnenuit en zien de kleuren dan ook niet die achter de grijze gevels schuilgaan. Daarom willen de (hoge)scholen de studenten deze buurt laten ontdekken en beleven.

Limiet Limite

Voor deze opdracht staan de scholen niet alleen. De schoolbuurtcoördinator van vzw Limiet Limite helpt hen daarbij. Limiet Limite is een netwerkorganisatie die de leefbaarheid en de convivialiteit in de Brabantwijk beoogt te verbeteren en dit door de voornaamste gebruikers van de wijk (bewoners, handelaars en studenten) samen te brengen in een structuur waarbinnen elk vanuit zijn achtergrond en knowhow bijdraagt aan de globale wijkontwikkeling. Het netwerk wil de veelheid aan troeven van deze verschillende groepen aanwenden om de buurt uit te bouwen tot een dynamische wijk voor de toekomst.

Tot de partners van het netwerk Limiet-Limite behoren organisaties die de voornaamste gebruikersgroepen van de wijk vertegenwoordigen: Samenlevingsopbouw Brussel, vzw Wijkpartenariaat (De Schakel/Zaal 58), Unizo Brussel, Antenne Atrium Brabant, de (Hoge)School-Buurtwerking van vzw Limiet Limite, ... Deze laatste wil, door externe communicatie over de wijk, door studentengroepen in contact te

brengen met andere gebruikersgroepen en door inspanningen te leveren op vlak van de fysieke toestand van de Brabantwijk, werken aan de ontwikkeling van de Brabantwijk als wijk waar studenten welkom zijn.

Campus Schaarbeek: de voorgeschiedenis

Vanuit die logica organiseerden de verschillende hogescholen in het verleden al evenementen om studenten met elkaar en met de buurt in contact te brengen. Zo was er in 2002-03 de Limiet Limite-dag op VLEKHO, met verschillende rondleidingen in de Brabantwijk, een eetstandje van de buurtvrouwen en een optreden van de Turkse groep Yakamoz. In 2003-04 dan, organiseerden Sint-Lukas en Sint-Lucas het evenement „Sint-Luc/kas met ck”. Verschillende workshops en ateliers vonden plaats in beide scholen, er werd een voetbalwedstrijd op het Lehonplein georganiseerd en de dag werd afgesloten met een fuif.

In het academiejaar 2004-05 besloten de verschillende Nederlandstalige scholen tenslotte om de krachten te bundelen. Zo werd het evenement „Campus Schaarbeek” geboren.

Campus Schaarbeek: het opzet

Campus Schaarbeek wil aanzetten geven tot het creëren van een studentengevoel in de wijk en van een wijkgevoel bij de studenten. Via activiteiten in de buurt willen we de anonimiteit van de wijk doorbreken. De meeste studenten kunnen immers de Brabantwijk niet plaatsen. Het is voor deze pendelaars de weg tussen het station en hun „school”. Ze hebben er verder geen herkenningspunten, niets dat hen echt vertrouwd is. Door hen via activiteiten in contact te brengen met deze plaatsen, krijgen deze een gevoelswaarde en worden ze herkenbaar. Daarnaast wil het evenement de studenten van verschillende (hoge)scholen met elkaar in contact brengen. Ook tussen de studentengroepen onderling zijn immers barrières te onderscheiden. Zij leren elkaar niet spontaan kennen en ook de andere schoolgebouwen blijven vreemd voor hen. Studenten samenbrengen is nodig om voldoende draagkracht te geven aan het studentenleven, dat nu stoelt op de afzonderlijke campussen en op het kleine aandeel kotstudenten. Campus Schaarbeek wil een aanzet geven om tot een grotere samenwerking en tot een betere communicatie tussen de

verschillende studenten(organisaties) te komen bij het organiseren van activiteiten allerhande.

Een derde doelstelling is het bekend maken van de verschillende mogelijkheden die Schaarbeek en Brussel rijk zijn. Hoewel er duidelijk studentvriendelijke infrastructuur ontbreekt, zijn er in de onmiddellijke buurt wel diverse mogelijkheden om te sporten, te ontspannen, culinair te genieten, concertjes en andere culturele evenementen mee te pikken, ... Alleen zijn deze mogelijkheden niet voldoende bekend bij de studenten of zijn de drempels ervan te hoog. Daarom probeert Campus Schaarbeek, naast activiteiten die de buurt (en haar bewoners) „an sich” promoten, ook sportactiviteiten en culturele activiteiten aan te bieden (o.a. een sportaanbod in samenwerking met bestaande organisaties en een cultuurbeurs, waar organisaties die zichzelf willen promoten aan kunnen deelnemen).

Ten vierde willen we ook de idee achter Limiet Limite promoten. De (hoge)scholen zijn een engagement aangegaan: het betrekken van studenten bij al wat leeft in de wijk, hen meenemen in de uitdagingen voor de toekomst van de Brabantwijk. Dit engagement mag dan ook in de verf gezet worden.

Op langere termijn wil Campus Schaarbeek ook de bewoners meer en meer actief betrekken. Zo leren studenten de bewoners kennen en omgekeerd worden de bewoners geïnformeerd over het reilen en zeilen binnen de schoolmuren (Welke opleidingen worden er gegeven, voor wie, ... ?). De eerste stappen zijn gezet, maar Campus Schaarbeek wil en kan nog groeien!

Campus Schaarbeek anno 2006: net niet uit de kinderschoenen

Zoals uit de voorgeschiedenis blijkt, werd de voor-zet reeds enkele jaren geleden gegeven. Vanaf academiejaar 2004-05 was Campus Schaarbeek een feit! Op 9 maart 2005 vond de eerste editie plaats. De dag was opgebouwd rond een goede ouderwetse zeepkistenrace. De karretjes maakten gebruik van de natuurlijke helling van de wijk om de Quatrechtstraat in Schaarbeek af te sjezen. Op de race kwamen zowel studenten als jongeren uit de wijk af. Tussen twee races door kon iedereen

Foto: Sylvie De Steur

Bron: Sint-Lucas Architectuur Brussel

genieten van de randanimatie, gaande van capoeiera over circustechnieken tot een workshop buikdansen. 's Avonds was er een officiële receptie op Sint-Lucas met toespraken van de verschillende directies en van de ministers Guy Van Hengel en Brigitte Grouwels. De receptie werd muzikaal omlijst door een optreden van Jean Vladan. De dag werd tenslotte afgesloten met een studentenfuif op de Sint-Lukas Hogeschool.

De tweede editie vond niet meer plaats in het prille voorjaar, maar werd verschoven naar de herfst, aansluitend op de start van het academiejaar. Dit is voor studenten een minder druk moment en biedt eerstejaars meteen een goede gelegenheid om de buurt te leren kennen. Op 26 oktober 2005 werd het programma van Campus Schaarbeek uitgebreider. De (Hoge)School-Buurtwerking nam opnieuw het voortouw, maar werkte nauwer samen met studentenverenigingen en studentencafés. Ook aan organisaties en clubs uit de buurt werd gevraagd om een aanbod te voorzien.

Zo kwam er een uitgebreider programma tot stand waaruit de studenten naar believen konden shoppen. Op elk moment was er keuze tussen verschillende activiteiten op verschillende plaatsen. De dag startte met een paëlla-maaltijd in de Kunsthumaniora. Van daaruit vertrokken dan 4 thema-wandelingen door de wijk. In de namiddag organiseerde Pro Gaudio, de studentenvereniging van VLEKHO, een wedstrijd krattenstapelen en waren er verschillende sportinitiaties in de buurt. Gedurende de hele namiddag was er ook een vrijetijdsmarkt waar organisaties en instellingen uit de buurt hun aanbod konden promoten. 's Avonds namen vele studenten deel aan het „breken van de Ramadan” op Sint-Lucas Architectuur. De dag werd afgesloten met een receptie op VLEKHO, een optreden in studentencafé Den Bisnis en een fuif op de Sint-Lukas Hogeschool.

Tegen het huidige academiejaar, 2006-07, hadden er zich vele veranderingen voorgedaan. De schoolbuurtcoördinator, die eerder vanuit VLEKHO werkte, kwam onder de vleugels van vzw Limiet Limite terecht en werkte vanaf dan vanuit de stuurgroep (Hoge)School-Buurtwerking. Een nieuwe structuur,

personeelswissels, veranderingen bij het bestuur van studentenorganisaties, ... maakten de editie van 2006 even spannend ...

Ondertussen is de derde editie van het evenement (25 oktober 2006) net achter de rug. De opbouw en de activiteiten lagen in de lijn van die van het voorbije jaar, mits enkele wissels waar nodig. De dag werd ruimtelijk rond twee polen opgebouwd. Deel één ging door in de buurt van de Kunsthumaniora, deel twee, het avondprogramma, vond plaats op VLEKHO.

Ook dit keer wist de „Paëlla uit de grote pan” de bezoekers te bekoren. Meteen nadien startte de „Mont Quatrecht”. Dit keer geen race naar beneden, maar een beklimming naar boven op gekke fietsen. Deze hadden vooral veel succes bij de kinderen uit de buurt. Bij aankomst konden de deelnemers meteen hun gezondheid onder de loep laten nemen door de mensen van CM-Fit. Studenten en een aantal buurtbewoners deden de proef. Op die manier probeerden we een beetje aan bewustwording te doen. Twee weken later, zou onze Jog-Je-Fit immers van start gaan.

De aankomst van de fietswedstrijd, vormde meteen ook het vertrekpunt van de stadswandelingen. Het enorme succes van de wandeling rond prostitutie, waarbij een bezoek werd gebracht aan „Sonja”, uitleg werd gegeven over allerhande met dit thema verbonden aspecten, waarbij een aantal projecten uit het verleden (Néon Nord / Bruxxxelles) in de verf werden gezet en waarbij de studenten hun reacties kwijt konden aan een ploeg van BBOT (Brussel Behoort Ons Toe), maakte dat de wandeling rond de architecturale parels die Schaarbeek rijk is, wat naar de achtergrond verdween. Ook de aangeboden sportactiviteiten hadden minder succes. Het krattenstapelen van Pro Gaudio trok dan wel weer de aandacht. Niet alleen namen aan deze activiteit Nederlandstalige én Franstalige studenten van de verschillende scholen deel, ook trok de activiteit de aandacht van veel buurtbewoners, voor wie het krattenstapelen een leuk schouwspel was. Tegen half vier begon op VLEKHO een interactieve cultuurbeurs, waar een wedstrijdje tafelvoetbal of pudebak, je een mooie prijs kon opleveren. Er waren dan ook heel wat vrijkaarten, boeken en t-shirts te winnen.

Nadien konden de aanwezigen genieten van een heerlijke receptie, gevolgd door een optreden van Stand-Up Comedian Seppe Toremans, finalist van Humo's Comedy Cup 2005.

Evaluatie

Campus Schaarbeek staat op het punt de kinderschoenen te ontgroeien. Er is echter nog een weg te gaan voor het echt zo ver is. Promotieel is er vooruitgang geboekt. Er werd ditmaal reclame gemaakt via meerdere affiches, uitnodigingen per post, een mailing naar alle studenten,... er werd gebust bij verschillende studentenboten uit de buurt, er werden twee Limiet Limite ontbijtjes georganiseerd op strategische plaatsen, waarbij duchtig geflyerd werd. Tenslotte sierde een grondaffiche de ingang van alle scholen. Echter ... de affiches waren prachtig, maar sprongen (ook omwille van het kleine formaat) iets te weinig in het oog. Ondanks de promotionele inspanningen, bleef het evenement kampen met een tekort aan zichtbaarheid.

Voor de organisatie van de Cultuurbeurs werd dit jaar intensiever samengewerkt met partners van de verschillende cultuurhuizen. Zo kon deze beurs meer slagkracht krijgen en interactiever worden. Wat de samenwerking met de (studenten) organisaties uit de buurt betreft, kan één en ander nog verbeteren. Zo zullen zij bij een volgende editie vanaf het begin betrokken worden bij de organisatie van het evenement, wat ook de afstemming van de verschillende programmaties op elkaar ten goede zal komen.

Tenslotte kan in de toekomst het partnerschap uitgebreid worden. De contacten, met onder meer de Franstalige hogeschool, kunnen verdiept worden. Maar eer het zover is, willen we de zaken organisatorisch op punt stellen.

Het blijft trouwens zoeken naar die activiteiten die de pendelstudent in de Brabantwijk weten te houden. Bij het al dan niet slagen van de georganiseerde activiteiten, spelen dan ook tal van factoren een rol. Het weer is een niet te onderschatten factor, daarnaast spelen ook uur en plaats van de activiteiten een rol. Omwille van de verschillende leeftijden (12 - 24j) en interessesferen binnen de studentenpopulatie,

is het zeer moeilijk activiteiten te organiseren die iedereen kunnen bekoren. Daarbij komt dat de studentenpopulatie zich om de drie jaar bijna volledig vernieuwt, weinigen in de buurt wonen en voor velen het buitenschoolse leven zich „thuis” afspeelt, dus niet in de Brabantwijk. Verder speelt ook de interesse van de docenten en het al dan niet doorgaan van de lessen een bepalende rol (waarbij opgemerkt dat het opschorten van de lessen niet perse positief hoeft te zijn. Het inpassen van activiteiten van Campus Schaarbeek binnen de les, is dat zeker wel).

Tenslotte merken we dat de activiteiten die het doelpubliek weten aan te spreken, wél de gewenste invloed hebben: studenten leren de wijk kennen, het studentenpubliek vermengt zich, zij worden vertrouwd met sportief en cultureel Schaarbeek, ... Deze aspecten komen steeds in meerdere of in mindere mate aan bod. Muren openbreken en psychologische patronen en barrières doorbreken vergt veel inspanningen, zeker voor de pendelstudenten voor wie de Brabantwijk geen thuis is. Maar voor wie er eens door de eigen Campusmuur heen brak, is Campus Schaarbeek zeker geen onbekende meer.

Tim Cassiers
Sarah Kaerts

Onderwijsinstellingen Brabantwijk en VGC-beleid

Een dialoog

Toespraak van de heer Apers

Het past, mevrouw de minister, dat wij in de eerste plaats een speciaal dankwoord tot u richten voor de interesse die u betoont voor wat er leeft rond de Brabantwijk, rond de Limiet-Limite-werking in het algemeen en vandaag rond het „campus Schaarbeek”-initiatief in het bijzonder. Uw aanwezigheid bewijst uw belangstelling en wordt zeer naar waarde geschat.

De „campus-Schaarbeek-dag” eind oktober, vlak na de opening van een nieuw academiejaar, begint stilaan een traditie te worden. Zoals reeds aangekondigd tijdens de receptie van de editie 2005 van Campus Schaarbeek heeft VLEKHO de (hoge)school-buurtwerking overgedragen aan vzw Limiet Limite. VLEKHO heeft gedurende 5 jaar een voortrekkersrol vervuld in de totstandkoming van een (hoge)school-buurtwerking in de Brabantwijk.

Deze verzelfstandiging en losmaking van VLEKHO heeft als meerwaarde dat het project Campus Schaarbeek nu wordt gedragen en gefinancierd door de vier (hoge)scholen in de buurt: Sint-Lucas dept. Architectuur, Sint-Lukas Hogeschool, Sint-Lukas Kunsthumaniora en VLEKHO. Dit geeft Limiet Limite een groter draagvlak bij alle scholen uit de Brabantwijk. Op plechtstatige momenten zoals vandaag wil het al eens gebeuren dat er kwistig met het wierrookvat wordt gezwaaid. Liefst naar elkaar. Wij gaan dat niet doen; de weg die moet afgelegd worden is nog *te* lang. Toch wil ik zeggen, mede namens de collega's in het project, dat wij ons in die nieuwe constellatie goed voelen bij elkaar en dat, bij elk van de partners, met de dag het besef groeit dat wij – onder de hoede van Limiet-Limite – met een eerlijke poging bezig zijn opdat A) onze studenten zich beter en beter zouden voelen in deze typische en karaktervolle wijk enerzijds en B) de wijk van haar kant meer zou te weten komen wat er achter onze muren gebeurt en hoe zij daar haar voordeel zou kunnen uit halen.

In het jaarverslag 2005 van „Quartier Latin-Student in Brussel” lees ik, en dat is misschien voor velen verrassend, dat er in Brussel 70.000 jonge mensen studeren aan een universiteit of hogeschool. Dat is voor een stad als Brussel een ongelooflijke zuurstof-toevoer. 23.000 studenten daarvan zijn ingeschreven in een Nederlandstalige instelling. Wat specifiek „Campus Schaarbeek” betreft volgen er +/- 3.500 jonge volwassenen les in onze Brabantwijk; op een territorium van amper 1 km². De inbreng van dit potentieel aan studenten, docenten en administratief ondersteunend personeel is cruciaal en medebepalend voor een wijkontwikkelingsproject als dat van de Brabantwijk.

Niet alleen zijn de onderwijsinstellingen met hun groot aantal studenten één van de belangrijkste actoren in de buurt, de aanwezigheid van de studenten – een populatie die zichzelf steeds weer vernieuwt en nooit vergrijst – kleurt mee de buurt. Zowel middels de pendelstudenten als door de residerende kotstudenten. Zeer belangrijk wordt ook het groeiend aantal „Erasmus”-kotstudenten dat deels bestaat uit studenten uit dezelfde landen van herkomst als vele alochtone buurtbewoners.

Vroeg of laat kunnen hier bruggen worden gebouwd tussen vele buurtbewoners en studenten die hier de kennis en ervaring komen opdoen die hun niet mag worden onthouden. Het „Campus Schaarbeek”-initiatief van Limiet Limite daagt de scholen zonder meer uit om hun kennis en hun middelen in te zetten ten voordele van de ontwikkeling van de Brabantwijk. De opgedane ervaring en de knowhow mogen immers niet in sarcophagen van opleiding besloten blijven: handel en economie, talen, plastische kunsten, architectuur en stedenbouw, communicatie en vormgeving... stuk voor stuk troeven die moeten worden aangewend om de leefbaarheid van de wijk te vergroten. Dit kan via „triple-win”-projecten, initiatieven die nuttig zijn zowel

binnen de opleiding van de studenten als voor de meewerkende buurtbewoners en waarbij ondertussen contacten tussen beide groepen georganiseerd en gestimuleerd worden.

Wij denken aan: de taallessen Nederlands; de feesten, georganiseerd door studenten ter afsluiting van de Ramadan; het project Image Brabant; Forum; de étalageprijs 2006; Loop je fit... Het feit dat de netwerkorganisatie Limiet Limite een huis is met vele kamers waarin ook andere belangrijke „forces vivantes” van de Brabantwijk actief zijn, kan op termijn bij dit alles alleen maar een belangrijke meerwaarde betekenen. Ik denk, naast de genoemde onderwijsinstellingen die vandaag even uw aandacht vragen aan organisaties als: de ondernemers binnen Unizo Brussels Hoofdstedelijk Gewest, het handelskerncontract Antenne Atrium Brabant, Samenlevingsopbouw Brussel en het Wijkpartenariaat.

Kortom, wij de scholen in kwestie, hebben de boodschap van de overheid - via de Vlaamse Gemeenschapscommissie en haar steun aan Limiet Limite - wel degelijk begrepen. Wij willen de werking van het schoolbuurtproject „Campus Schaarbeek” mee dragen en willen actief samenwerken met de gemeente Schaarbeek, met de politie, de buurtbewoners, de handelaars, de culturele instellingen en andere organisaties uit de wijk om het samenleven in zijn breedste betekenis te bevorderen; wij willen ervoor ijveren dat studenten en leerlingen van onze scholen zich niet zouden afsluiten van de buurt.

Wij streven er niet naar dat de Brabantwijk een studentenbuurt zou worden; wij streven er naar dat de Brabantwijk een wijk zou zijn waar ook studenten thuis zijn. Wij hebben ook begrepen dat wij in bepaalde gevallen, daar waar er gerechtvaardigde klachten zijn, de mondige tolk en de boodschapper kunnen en moeten zijn naar de overheid en naar het beleid toe.

Anderzijds moeten de buurtbewoners ook leren begrijpen dat wij hun, binnen onze mogelijkheden en binnen onze competentie, een meerwaarde kunnen en willen bieden. Waar en wanneer nodig willen wij ook verduidelijking geven en

verantwoording afleggen van wat er reilt en zeilt binnen onze, al dan niet academische, muren. Het is in vele gevallen, zoals zo dikwijls, een kwestie van wie zet de eerste stap? Limiet-Limite heeft, met „campus Schaarbeek” die stap duidelijk gezet.

Terugkeren is geen optie. De Vlaamse Gemeenschapscommissie heeft aan het project alvast zijn steun toegezegd tot eind 2007. De vier scholen hebben er solidair en in teamverband met Limiet-Limite hun medewerking voor dezelfde periode aan vastgeklonken. In één van de meest heterogene buurten van de Brusselse agglomeratie is Campus Schaarbeek niet meer of niet minder dan een pilootproject dat zichzelf kenmerkt door zijn pragmatisch realisme, zijn vermogen ook om zijn eigen mogelijkheden en beperkingen in te schatten. Voor mij is dat de beste garantie voor de toekomstige werking; zelfoverschatting zou in deze nefast zijn, zelfonderschatting zou een negatie zijn van de potentialiteit die elk van de partners nu en in de toekomst kan inbrengen in de groep. Wannes Vandeveldel stelde: „een zanger is een groep” De Limiet Limite (hoge)school-buurtwerking, „Campus Schaarbeek” is ondertussen ook een groep geworden.

Jan Apers

Voorzitter SoVoW&K campus Sint-Lucas Brussel

25/10/2006

Toespraak van Minister Grouwels

Als Collegelid bevoegd voor het Stedenfonds ben ik zeer blij om vandaag opnieuw het glas te kunnen heffen met u op de derde editie van dit evenement.

„Campus Schaarbeek” is de noemer voor de wijkgerichte werking van jullie, Nederlandstalige scholen en hogescholen, hier in de Brabantwijk.

Als je op een familiefeest moet uitleggen dat je studeert in Brussel, in Schaarbeek dan nog wel, in de Brabantwijk, vlakbij het Noordstation, krijg je soms extreme reacties. Iedereen heeft zich immers een beeld gevormd van deze buurt, met haar uitdagingen, gevaren soms, haar veelzijdigheid en diversiteit, haar verlokkingen en geschiedenis.

Als je dan de uitnodiging voor vandaag zou tonen, heeft een cynische oud- student van elders snel zijn mening klaar:

- Schaarbeek studentikoos, dat is het van buiten leren van de openingsuren van den Biznis;
- Schaarbeek cultureel, dat zijn de straataffiches voor optredens van Turkse diva's - affiches met een aantrekkelijke foto, en moelijk te ontcijferen informatie over dag, plaats en uur;
- Schaarbeek culinair, dat is een late-night pitta in de Vizyon of een meeneem-pizza van de Nasreddin; of soms, als de ouders op bezoek zijn, iets hoogstaanders in de Ultieme Hallucinatie, de Bergama of de Koçak;
- en Schaarbeek sportief, dat is snel sprinten naar het station om de trein niet te missen.

Gelukkig krijgen jullie de kans om dat cliché-beeld bij te schaven. Een dag als vandaag is daarbij belangrijk. Niet alleen omdat ikzelf er al jaren voor pleit om Brussel als studentenstad aantrekkelijker te maken, maar ook omdat je als student je niet kan veroorloven je op te sluiten in je kot of je leslokaal.

Van zodra je hier de deur uitgaat, stap je in het echte leven. En dat is inderdaad niet altijd rozengeur en maneschijn, maar tijdens je hogere studies

moet je ook daar over bijleren en er voor open staan. Vanuit de Vlaamse Gemeenschapscommissie doen we daarom al enkele jaren een flinke duit in het zakje om de hogescholenwerking een plaats te geven in de globale wijkontwikkeling. En we denken dat we daarmee ook de gemeente en de scholen zelf warm hebben kunnen maken voor een grotere inbreng.

„Campus Schaarbeek” is immers niet zo maar een verkoopsnaam, het is een overtuiging. Je hebt her en der in Brussel hogescholen die op zichzelf werken, maar hier, in deze wijk, maken de scholen en hogescholen deel uit van het stedelijk weefsel. De scholen, docenten en studenten, dragen iets bij aan de wijk, maar de wijk biedt ook dingen waar u beter van wordt en de waarde van die wisselwerking moet op een dag als vandaag blijken.

Ik ben dan ook blij samen met jullie het glas te kunnen heffen op de derde editie van Campus Schaarbeek: veel succes met jullie studies en laat ons er samen iets van maken !

Met dank voor uw aandacht !

Brigitte Grouwels

STAATSECRETAIR BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST
25/10/2006

Bewoners en hun kijk op de wijk. Verkiezingsenquête in de Anneessenswijk.

Inleiding

In de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen heeft De buurtwinkel vzw het initiatief genomen om een bevraging bij de inwoners en gebruikers van de wijk te organiseren.

Dit met het oog op het realiseren van één van haar doelstellingen om de buurtbewoners actief in te schakelen in het sociale leven van de Anneessenswijk. Om de inwoners bewust te maken van de naderende gemeenteraadsverkiezingen, én om hen aan te zetten na te denken over de richting waarin zij hun wijk willen zien evolueren, leek een enquête een goed hulpmiddel. In de zomermaanden werd bij een representatief staal van de inwoners een enquête afgenomen betreffende hun verwachtingen voor de verkiezingen en hun evaluatie van het voorbije beleid. Tevens werd hun situering in het politieke spectrum nagegaan. De resultaten van de enquête zullen later ook intern in de Buurtwinkel gebruikt worden om de sociale werking bij te sturen.

De wijk

Alvorens in te gaan op werkwijze en resultaten van de enquête geven we een korte schets van de wijk die voorwerp uitmaakt van deze enquête. De Anneessenswijk is gesitueerd tussen de Beurs en het Zuidstation. De grenzen ervan worden gevormd door de Lemmonierlaan en de Anderlechtsesteenweg enerzijds en de Zespenningenstraat en de Woeringestraat anderzijds. De wijk wordt in verscheidene studies als een achtergestelde wijk bestempeld en is reeds gedurende verscheidene jaren werkingsgebied van Samenlevingsopbouw Brussel. Alle „klassieke ingrediënten” die een buurt tot achtergesteld maken zijn er dan ook aanwezig. De onlangs verschenen buurtatlas van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ⁽¹⁾ geeft hiervan een mooi overzicht aan.

De wijk, samengesteld uit de twee statistische sectoren „Anneessensplein” en „Zennestraat”, kent met zijn officieel 8.000 inwoners (de reële bevolking bedraagt echter waarschijnlijk zo’n 11.000 inwoners) een dichtbevolkt karakter met een jonge bevolking, wonend in grote huishoudens. Er is sprake van een grote aanwezigheid van uiteenlopende bevolkingsgroepen, waarvan vooral de grote groep Marokkanen opvalt. Ook op socio-economisch vlak blijken de vaststellingen sprekend: naast een hoge vertegenwoordiging van arbeiders en een lage van bedienden is er sprake van een hoog aandeel werkzoekenden. Hiermee samenhangend hoeft het niet te verwonderen dat het mediaan inkomen er laag ligt en er een hoge proportie van laag opgeleiden bestaat. Tenslotte ligt het aandeel woningen zonder klein comfort er aan de hoge kant.

Werkwijze

De voorbereidingen van de enquête begonnen reeds rond Pasen. Om een afbakening van de te bevragen thematiek te bekomen werden van enkele buurtbewoners van diverse pluimage diepte-interviews afgenomen. Hierin werd gepeild naar pijnpunten in de wijk en met oog voor de verschillende beleidsdomeinen. Op basis hiervan werden de thema's gekozen waarover meer in de breedte vragen dienden gesteld te worden. Een enquêteformulier werd opgesteld en na enige aanpassingen werd een groep enquêteurs opgeleid. Het was namelijk het opzet dat de enquête niet door de respondent zelf ingevuld werd, met het oog op een zo hoog mogelijke responsgraad. De enquêteformulieren werden in beide talen maar gescheiden opgesteld.

De vragenlijst

De enquête was anoniem, echter met opnemen van enkele essentiële socio-demografische gegevens. Als aanzet tot de enquête werd gepeild naar de algemene indruk die iemand over de wijk heeft, naar wat de wijk spontaan oproept. Vervolgens werd de vraag gesteld naar wat er moet veranderen en hoe dat moet gebeuren en in

¹ Willaert & Deboosere (2005) *Buurtatlas van de bevolking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bij de aanvang van de 21e eeuw*. Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse

welke mate men hierin inspraak wil. De laatste vragen hebben betrekking op de evaluatie van de voorbije bestuursperiode. Doorheen de enquête worden vragen gesteld met betrekking tot politieke standpunten (basis partijprogramma's 2000). De bedoeling daarvan is om in de analyse besluiten te kunnen trekken betreffende de politieke inkleuring van de oplossingen die voorkeur genieten in segmenten van de bevolkingsgroep

De antwoorden

De personen die bevraagd werden.

De enquête werd afgenomen bij ongeveer 100 personen. De proportie jongeren (max. 24 jaar) die in de enquête bevraagd werd bedraagt slechts 10% wat een flink stuk onder het reële aandeel ligt dat deze groep in de wijk vertegenwoordigt. In verband met het hoogst behaalde diploma kunnen we de eerlijkheid van de antwoorden zeer in twijfel trekken, vermits 16% van de respondenten aangeeft over een universitair diploma te beschikken. Dit cijfer ligt boven het gemiddelde van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ook werd een aantal personen bevraagd die niet in de wijk wonen, maar er vaak komen voor werk, vrije tijd of sociale contacten. Onder de bevraagden bevindt zich een hoge proportie werkzoekenden, hetgeen een correcte afspiegeling van de situatie van de bewoners in de wijk vormt. Het hoge aandeel personen van Magrebinse origine hoeft niet te verwonderen, gezien de kleurrijke samenstelling van de wijk.

Beeld van de wijk

Het beeld dat de wijk oproept is, om het met een eufemisme te stellen, niet echt rooskleurig. De wijk wordt in de eerste plaats als onveilig, niet proper en onrustig bestempeld. Toch komen er ook voldoende positieve geluiden naar voor. De wijk kent een internationaal karakter, is goed toegankelijk als een echte wijk in de stad en veel mensen kennen elkaar.

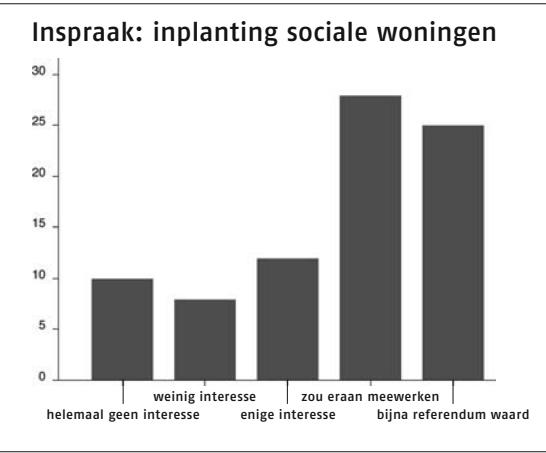
Prioriteiten en door wie op te nemen

De bewoners zijn vooral bekommerd om tewerkstelling en zo nodig bijscholingsprogramma's. Zij zien dit vooral als een taak voor de overheid. Tevens zijn zij van mening dat dit met financieel beperkte middelen kan. De grote financiële

middelen zien zij met lengte voorsprong nodig in de (sociale) huisvesting. De speculatieve stijging van koop- en huurprijzen raakt uiteraard ook deze centraal gelegen wijk. In het algemeen is de woonomgeving belangrijk want hoog op het lijstje van prioriteiten scoren ook de investeringen in groene zones. De veiligheidsproblematiek vertaalt zich in een vraag naar financiële middelen voor de politie. Tevens mag die politie autonoom haar taak vervullen, zonder voogdij. Een belangrijke taak voor de overheid zien de bewoners ook weggelegd in de controle op sluikstorten. Toch blijken zij daarentegen niet bereid (nog) meer geld uit te geven voor de huisvuilophaling. Blijkbaar wegen de kosten voor de gezondheidszorg op de budgetten en de wijkbewoners kijken voor oplossingen daarvoor ook naar de overheid. Waar men in de Anneessenswijk helemaal niet wakker van ligt is de promotie van Brussel in het buitenland. Ook het taalprobleem is duidelijk van tweede orde, dit wil men pas aanpakken als al het vorige opgelost is.

Inspraak

Actief participeren aan het beleid interesseert de bewoners maar matig. In het algemeen blijkt de burger wel consultatief te willen betrokken worden bij het beleid van zodra het directe consequenties heeft op zijn of haar leefwereld. Zo zou men bijvoorbeeld wel participeren aan een bevraging over mobiliteit, wenst men meer te weten over het functioneren van de politie en wil men een goede bereikbaarheid van administratieve diensten. Zaken als migratie en vluchtelingenproblematiek raken hem of haar veel minder.

Ideologische standpunten

Om hierop een zicht te krijgen werden enkele uitspraken voorgelegd die duidelijk ideologisch gekleurd zijn en waarmee men zich op een schaal van 1 tot 5 al dan niet akkoord verklaart. Zo bestaat er een consensus over het feit dat iedereen, ongeacht herkomst of anciënniteit, recht heeft op werk. Ook is de overgrote meerderheid het erover eens dat drugsgebruik streng gecontroleerd moet worden. Wat het „blauw op straat” betreft, is het vreemd dat men de veiligheid een grote prioriteit toekent, de politie autonoom wil laten werken en er zelfs middelen voor over heeft (zie hoger), maar dat, wanneer het op de zichtbaarheid van de politie aankomt men gemengde gevoelens heeft. Mogelijk is dit in verband te brengen met de behoefte het functioneren van de politie beter te begrijpen. Hierbij dient opgemerkt te worden dat in de enquête geen bevraging gebeurde over het gerecht. In de ruimere problematiek van het (on)veiligheidsgevoel is dit echter ook een speler.

Evaluatie beleid

De wijk is duidelijk nog steeds een woonwijk. De inwoners kunnen in hun omgeving quasi alles kopen wat ze nodig hebben. Vrijtijdsbesteding gebeurt echter vooral buiten de wijk. Men verwacht ook geen grote inspanningen om hieraan iets te veranderen. Een mogelijke verklaring is het nabije stadscentrum met zijn grote vrijetijdsaanbod.

Het parkeren in de wijk is verre van optimaal geregeld. De aanwezigheid van groene ruimten en parken is voor een zeer groot deel van de bevraagden absoluut ontoereikend. Ook verlangt men een aanwezigheid van de politie op die momenten dat het echt nodig is. Dit sluit perfect aan bij het imago van de wijk als onveilig (zie hoger). Men vindt ook dat er te weinig naar de burgers geluisterd wordt. Zoals we hogerop vaststelden, bestaat de behoefte om te participeren aan het beleid wel degelijk. Toch is de conclusie niet negatief, vele mensen wonen graag in deze wijk en zien de situatie in de loop der jaren stilaan verbeteren.

Analyse van de antwoorden

Interessant in de analyse is het opsporen van afwijkende antwoorden van bepaalde

deelgroepen tussen de respondenten. Tevens werd gecontroleerd of duidelijke tendensen aanwezig waren over de hele populatie van de enquête. We beperken ons in deze tot de meer frappante vaststellingen. Jongeren vinden – evenzeer als de gemiddelde respondent – het veiligheidsthema prioritair. Hierbij kunnen we geen verschillen ontdekken naar origine. Het veiligheidsthema zien zij zeer ruim; drugsproblematiek, properheid en geluidsoverlast vatten ze onder hetzelfde hoedje. Evenals de volwassenen staan ze een eerder repressieve aanpak voor.

De gezondheidszorg die hoog scoort als aandachtspunt, laat de jongeren echter relatief koud. Het gewicht dat men eraan toekent neemt – niet verwonderlijk – toe met de leeftijd. Opvallend is ook dat de vraag naar meer sociale huisvesting niet inkomensgebonden is. De arbeidssituatie heeft er geen invloed op, het betreft hier een problematiek die meerdere lagen van de bevolking treft. Over het algemeen leeft bij de bewoners een vraag naar normen en controle. Zij zijn vooral bekommerd om hun heel nabije omgeving. Alles wat hun fysieke integriteit bedreigt mag voor hen met harde hand aangepakt worden. Er is hierover een zeer grote consensus over leeftijden en kleuren heen.

Algemeen zien we geen verrassingen en stellen we vast dat wat in de vakliteratuur als kenmerken voor een probleemwijk bestempeld word, in de Anneessenswijk terug te vinden is. De bewoners dragen zelf oplossingen aan in de randvoorwaarden om tot een betere samenleving te komen en de wijkontwikkeling te stimuleren. Zij wensen dat de huisvestingssituatie aangepakt wordt en zien oplossingen in mobiliteit en groenvoorzieningen.

Verkiezingsdebat

Op het debat waren alle democratische partijen die opkwamen in Brussel-hoofdstad vertegenwoordigd. Om het binnen de perken te houden, werd van kartellijsten slechts één spreker uitgenodigd. Het debat werd ook gestructureerd rond de bevindingen van de enquête. De sprekers werd gevraagd te reageren op de opinies van de

inwoners van de Anneessenswijk. Hoewel in de politieke programma's de „veiligheid” steeds hoog genoteerd stond, werd op het debat daaraan slechts op het einde ruimte gegeven. Toen bleek dat alle voorgaande thema's – onderwijs, woonomgeving, properheid – eigenlijk ook kunnen gekaderd worden in de aanpak van (on)veiligheid. Het heikele punt, huisvesting, bracht een tweedeling aan het licht tussen een „liberale” opstelling die ruimte en verantwoordelijkheid geeft aan de individuele eigenaar en de gemeenschapsvisie die ervan uit gaat dat een goede woning een recht is. Beiden zijn het er evenwel over eens dat de problematiek deze van de Brussel stad overstijgt en dat op gewestelijk niveau globalere oplossingen moeten komen om het woningtekort (geraamd op 23.000) aan te pakken.

Wat betreft het onderwijs, werd een duidelijk verwijt van de Nederlandstaligen gehoord met betrekking tot een Nederlandsonkundige schepen. Ook verschilde de zaal van mening met de politiciers achter de tafel. Het publiek legde meer dan de (toekomstige) beleidsmensen een elementaire opvoedingstaak bij de ouders. Zaken zoals beleefdheid en properheid zijn in de overtuiging van de inwoners geen lesvakken voor op school.

De ouders dienen hun kinderen hierin op te voeden. Hier sloot het opvoedingsprobleem naadloos aan op het veiligheidsprobleem. Een politie die veel bereikbaarder is – m.a.w. uit haar auto's komt en op straat zichtbaar is – kan en moet repressief optreden, ook bij de kleinste overlast zoals zwerfvuil. Men wil een (wijk)politie die haar taak van handhaver van orde ernstig neemt. De politieman/vrouw niet zozeer als boevenvanger maar als solide element van zekerheid en rust. Dit lijkt erg op de „police de proximité” die de politiek graag aanprijst maar gevoelsmatig zijn er toch verschillen.

De zaal liet zich zeker niet onbetuigd in het debat en vroeg soms om erg concrete antwoorden van de kandidaten. Loze woorden over bv. het creëren van tewerkstelling of nog, propere straten werden door het publiek weggehoord. Het voorbije beleid werd daarbij vaak als referentiekader gebruikt. Dat alles beter zal worden is duidelijk niet meer de boodschap. Wel dat de beleidsmakers moeten leren van successen en mislukking uit het verleden en dienen af te dalen uit hun ivoren torens om te luisteren en ook om uit te leggen waarom sommige dingen niet kunnen of juist wel moeten.

Tom Boel
Herman Vanbeeck

Foto: Martine Weemaels

Bron: Buurtwinkel Anneessens

De eisen van decreten en de behoeften van gebruikers

Een onderzoek.⁽¹⁾

Het onderzoek: „Sluit het thuiszorgdecreet aan bij de leefwereld en de behoeften van de gebruiker van de Brusselse lokale dienstencentra.” is tot stand gekomen naar aanleiding van een onderzoeksvraag van het Brussels Overleg Dienstencentra (BOD) ingediend bij de Wetenschapswinkel verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel. Het BOD is een informeel overlegplatform voor de elf lokale dienstencentra (LDC), werkzaam in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Ze hebben allen het juridisch statuut van VZW en zijn erkend en gesubsidieerd door de Vlaamse Gemeenschap, en door de Vlaamse Gemeenschapscommissie.

De doelstellingen van het BOD zijn het realiseren van een gemeenschappelijk werkkader, informatie-uitwisseling, samenwerking, en belangen-behartiging naar de overheid. LDC hebben tot doel mensen zo lang mogelijk in hun vertrouwde omgeving te laten wonen door het aanbieden van activiteiten en diensten. De LDC treden steeds meer op de voorgrond. Hun laagdrempeligheid, de vrijwilligerswerking en het bevorderen van een sociaal netwerk voor de buurtbewoner vormen duidelijke troeven. Het LDC is één van de zeven dienstverleningsvormen van de thuiszorg, en valt sinds 1998 onder het thuiszorgdecreet.

De centrumleiders van de Brusselse LDC stellen echter vast dat de noden en behoeften van de centrumgebruikers niet altijd overeenstemmen met de eisen van het thuiszorgdecreet. Om die vaststelling te staven, werd er een kwantitatief onderzoek opgesteld. Er werd gepeild naar de behoeften van de gebruikers van de Brusselse LDC.

Er werd gewerkt met gesloten vragenlijsten die gebaseerd zijn op een gestandaardiseerde vragenlijst opgesteld voor een ouderenbehoeften onderzoek door prof. D. Verté, verbonden aan de vakgroep Sociale- Culturele agogiek aan de Vrije Universiteit Brussel. Aangezien een groot deel van de centrumgebruikers Franstalig is, werd er ook een Franstalige versie van de vragenlijst opgesteld.

Er werd gekozen voor een toevallige steekproef van respondenten die in het dienstencentrum aanwezig waren op de dag van de afname. Door de beperkingen in tijd en middelen werd er in samenspraak met prof. Verté, prof. Van Loon en het BOD een minimum van 150 respondenten opgelegd, om een kwantitatief onderzoek te kunnen rechtvaardigen. In totaal werden er 179 respondenten bevraagd, waarvan 95 Nederlandstaligen en 75 Franstaligen. Dat aantal is echter te weinig om uitspraken te doen over de hele populatie. De afname van de vragenlijsten bleef ook beperkt tot de cliënten die het centrum bezoeken. Cliënten die enkel gebruik maken van de thuisdiensten werden dus niet bevraagd.

WETENSCHAPswinkel Brussel

De Wetenschapswinkel van de Vrije Universiteit Brussel zorgde tijdens het onderzoek voor de communicatie tussen student, promotor en BOD, de aanvrager van het onderzoek. Vaak hebben organisaties behoefte aan wetenschappelijke ondersteuning, maar weten ze niet waar ze terecht kunnen, hebben ze zelf geen expertise of geen financiële middelen om het onderzoek te (laten) uitvoeren. De Wetenschapswinkel brengt de organisaties in contact met studenten die het onderzoek uitvoeren in het kader van hun eindwerk onder begeleiding van een promotor.

Standpunten, verkondigd in onderzoeken, gecoördineerd door de Wetenschapswinkel, zijn niet noodzakelijk de standpunten van de Vrije Universiteit Brussel.

¹ Dit artikel is een samenvatting van een thesis geschreven door Yoo Ree Vandevivere, afgestudeerd als Agoge aan de Vrije Universiteit Brussel. Het onderzoek werd begeleid door professor T. Van Loon, professor D. Verté en de Wetenschapswinkel. Yoo Ree Vandevivere, *Sluit het thuiszorgdecreet aan bij de leefwereld en de behoeften van de gebruiker van de Brusselse lokale dienstencentra*. Brussel, VUB, 2006, 42pp + bijlagen

De dataverwerking gebeurde via het statistisch programma SPSS 14.0.

Profielschets van de centrumgebruikers

Vermits het hoofddoel van de LDC eruit bestaat de onafhankelijkheid en zelfredzaamheid van de oudere bevolking te bewaren en aldus institutionalisering te voorkomen, is het nuttig een profielschets van de LDC-bezoeker op te stellen en die te vergelijken met de rust en verzorgingstehuis (R(v)T)-bewoners. Dat zal toelaten de kwetsbare groepen te identificeren om de werking van de LDC af te stemmen op de noden van die groepen. Een onderdeel van het Leefsituatie Onderzoek Vlaamse Ouderen (LOVO) 1 en 2 uitgevoerd door het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie (CBGS) onderzoekt de karakteristieken van thuiswonende en R(v)T verblijvende 75-plussers en geeft goede vergelijkingspunten.

De gemiddelde leeftijd van de cliënten van de LDC bedraagt 72,5 jaar, de mediaan 65 jaar. Dat is beduidend lager dan de R(v)T-populatie in Vlaanderen, waar de gemiddelde leeftijd 85 jaar bedraagt.

Toch is 40% van de centrumgebruikers ouder dan 75 jaar. Twee op de drie van de ondervraagden zijn vrouwen. Dat percentage stemt overeen met thuiswonenden uit de LOVO-onderzoeken, daar waar bij de R(v)T-populatie die verhouding 3 op 4 bedraagt. Zowel bij beide populaties uit de LOVO-studies als in onze studie vormen de weduwen/weduwnaars de grootste groep binnen de leeftijdsklassen 75-plus, en hun aandeel stijgt met de leeftijd. Uit de LOVO-studies blijkt dat het aandeel kinderloze 75-plussers groter zijn in de R(v)T-populatie dan bij de thuiswonenden.

Ook in onze studie hebben de meesten geen kinderen of kleinkinderen in leven. De jongere leeftijdsgroepen hebben door de band een betere opleiding genoten. Bij onze respondenten vermeldt slechts 34,0% „geen afgerond” of „lager onderwijs”, in vergelijking met 75,0% van de 75-plussers. De lagere onderwijsniveaus vindt men in de LOVO-studies bij 63,0% van de thuiswonende 75-plussers in vergelijking met 71,0% bij de R(v)T-bewoners van dezelfde leeftijd.

In ons onderzoek is het gezinsinkomen voor 18,2% van de respondenten niet bekend, en ligt lager dan 1000 euro voor 52,0% van de ondervraagden. Er bestaat geen verband tussen leeftijd en inkomen, er is wel een positief verband tussen inkomen en opleidingsgraad. De LOVO-studies tonen aan dat de R(v)T-bewoners, en vooral de oudere groepen, minder uithuizig hebben gewerkt dan de thuiswonenden (32% versus 22%). Hogere beroepsklassen zijn meer frequent bij thuiswonenden.

Opmerkelijk is dat in onze studie slechts 10% van de ondervraagden geen uithuizig beroep heeft uitgeoefend onafhankelijk van de leeftijdsklassen. De meesten hebben gewerkt onder een arbeidersstatuut. De LOVO-studies tonen aan dat de risicogroepen voor R(v)T opname volgende socio-economische karakteristieken vertonen:

- Oudere senioren
- Vrouwelijk geslacht
- Lager onderwijsniveau
- Geen uithuizig beroep of lagere beroepsklassen
- Gering familiaal netwerk

Op basis van onze ondervraging kunnen we stellen dat tal van LDC-gebruikers behoren tot kwetsbare groepen met hoog risico op R(v)T opname. De LDC zullen hun inspanningen preferentieel op die personen moeten richten. De ondervraging leert ook dat de LDC-gebruikers sinds lang in hun gemeente wonen, meestal op zelfstandige basis in een huurappartement. Er is een vrij hoge deelname aan het verenigingsleven.

Reden van bezoek aan lokale dienstencentra

Hoewel het eerste bezoek meestal recent is, is er een hoge bezoekfrequentie. Het sociale contact speelt hierbij de hoofdrol. 84% van de bevroegde bevolking geeft sociaal contact en gezelligheid aan als een belangrijke tot zeer belangrijke reden voor bezoek. Groepsactiviteiten hebben de hoogste deelnamecijfers. Restaurant 70,6%, uitstapjes 44,7%, ontspanningsmogelijkheden 37,1% en daguitstapjes 25,9%. We kunnen stellen dat de dienstencentrumbezoekers in hoofdzaak naar het dienstencentrum komen om vereenzaming en isolatie tegen te gaan. Dat geldt voor alle leeftijdsklassen. Doch minder voor gehuwden vergeleken met alleenwonenden.

Toch worden diensten, activiteiten, hulp en steun eveneens belangrijk geacht, respectievelijk 78,8%, 68,8%, en 62,9%. Het belang van activiteiten, diensten, steun en hulp stijgt naarmate de leeftijd toeneemt, en zijn belangrijker voor vrouwen dan voor mannen. Activiteiten, hulp en steun worden meer gewaardeerd door mensen met een lagere opleiding en een inkomen lager dan 1000 euro.

Deelname aan verplichte en optionele activiteiten en diensten

Uit de vergelijking van de top 10 van deelname met de door het decreet opgelegde en optionele activiteiten en diensten blijkt dat centrumgebruikers andere accenten leggen dan het decreet voorschrijft. Daar waar het thuiszorgdecreet een grote nadruk legt op activiteiten van algemeen vormende aard (100 per jaar), zien we dat die niet de voorkeur wegdragen in de top 10 lijst. We zien daarentegen dat de cliënten veel belang hechten aan het restaurant en de verzorging in het LDC. Die diensten staan in het decreet vermeld als optionele activiteiten. Opmerkelijk is ook dat er regelmatig gebruik wordt gemaakt van de administratieve hulp en sociale dienst. Die dienstverleningen zijn tijdrovend en vragen een goede kennis van zaken en opvolging. Die diensten worden niet vermeld in het thuiszorgdecreet.

De activiteiten van recreatieve aard (75 per jaar), alsook de informatieve artikels vallen wel in de smaak bij de centrumgebruikers. Hulp en steun (sociale dienst en administratieve hulp) zijn belangrijk voor kwetsbare groepen. Toch zien we dat mensen met een lager inkomen en opleidingsniveau minder gebruik maken van die faciliteiten aangeboden door het LDC. Moet die kwetsbare groep pro-actief worden benaderd, moet er aan drempelverlaging worden gewerkt?

De deelname aan de 23 onderzochte items hangt nauw samen met het belang dat men eraan hecht. De items met een hoge deelname scoren ook hoog qua belang. Toch zijn er algemene trends zichtbaar: mensen met een hogere opleiding of een inkomen hoger dan 1000 euro hechten over de hele lijn meer belang en nemen, op uitzondering van lessen en voordrachten, meer deel aan aangeboden diensten en activiteiten, administratieve hulp, uitstapjes, sociale dienst, ontspanningsmogelijkheden,

Foto: Michel Demol

Bron: Samenlevingsopbouw Brussel

gaan meer naar het restaurant en hechten meer belang aan de informatieve artikels.

Mannen maken meer gebruik van de verzorgingsdienst, groepsboodschappen en uitstapjes.

Laagdrempeligheid- toegankelijkheid

Zijn de LDC voor iedereen even toegankelijk? De toegankelijkheid van de activiteiten blijkt even goed te zijn voor zowel de jongere leeftijdscategorieën als de oudere leeftijdscategorieën. Zelfs de hoogbejaarden vertonen dezelfde participatiegraad als de andere leeftijdscategorieën. Uiteraard zijn er enkele verschillen in deelname afhankelijk van de aard van de activiteiten en de leeftijdsgroepen. Zo zien we dat jongere leeftijdsgroepen meer gebruik maken van de verzorgingsdienst en dat de 85-plussers een grote interesse hebben in daguitstappen.

De kostprijs voor deelname aan bepaalde activiteiten of bepaalde diensten lijkt voor sommige

activiteiten toch een drempel te vormen. Er zijn significante verschillen gevonden. Het restaurant, de vervoersdienst, de klusjesdienst, uitstapjes en de verzorging in het LDC zijn betalend en we merken dat mensen met een inkomen van meer dan 1000 euro hieraan meer participeren, of er meer gebruik van maken.

De centra lijken goed centraal ingeplant te zijn in de wijken, want de bereikbaarheid vormt geen probleem. De programmatienorm is echter niet volledig ingevuld, er zijn maar 11 LDC in Brussel terwijl de programmatienorm 19 bedraagt. Slechts 7 van de 19 Brusselse gemeenten beschikken over een LDC.

Tevredenheid

Er heerst een zeer grote tevredenheid over de algemene werking. Contacten met personeel, bereikbaarheid van het centrum, beschikbare lokalen en de openingsuren scoren allemaal een tevredenheid boven de 90%.

Ook de aangeboden activiteiten en diensten scoren hoog. Niemand is ontevreden of heel ontevreden. Er zijn slechts 7 items die een

tevredenheid hebben van lager dan 90%. Het gaat om de groepsboodschappen (87,5%), warme maaltijden aan huis geleverd (83,3%), buurthulp (83,3%), wasserette (81,8%), individuele boodschappendienst (72,7%), persoonsverzorging aan huis (67%) en de verhuur van personenalarm-toestellen (60%). De tevredenheid ligt hier lager doordat de respondenten vaker noch tevreden, noch ontevreden zijn. Opmerkelijk is dat net die items de laagste regelmatige deelname hebben, gaande van 0% tot 7,1%.

Mensen met een inkomen lager dan 1000 euro zijn vaker tevreden over de sociale contacten en aangeboden diensten en activiteiten.

Besluit

Uit dit onderzoek blijkt dat de door de centrumgebruikers vooropgestelde hypothese over het gebruik van de LDC in het Brusselse Gewest overeenstemt met de werkelijkheid: gebruikers van de Brusselse dienstencentra richten zich vooral naar de dienstencentra voor informatie, vragen over hulpverlening en maken gebruik van het sociaal restaurant. Ze hebben vooral nood aan sociale contacten en dienstverlening en tonen maar weinig interesse voor lessen of andere activiteiten die de persoonlijke ontwikkeling stimuleren.

Het thuiszorgdecreet schrijft voor dat meer dan de helft van de verplichte activiteiten moet handelen over algemene vorming. Dat decreet is duidelijk niet afgestemd op de noden en behoeften van de Brusselse LDC gebruikers.

Voor de overheid hebben de LDC tot hoofddoel het voorkomen van institutionalisering van bejaarden, essentieel de opname in een R(v)T.

Na het opstellen van een profiel van de LDC-gebruiker werd dat profiel vergeleken met het profiel van de R(v)T-bewoner. Het is duidelijk dat een groot deel van de LDC-gebruikers dezelfde socio-economische karakteristieken vertonen als de R(v)T-bewoners. Voor hen bestaat er een verhoogd risico op R(v)T-opname. De LDC moeten extra inspanningen leveren naar die kwetsbare groepen toe en zich laagdrempelig opstellen.

De LDC zijn zeer toegankelijk omdat men geen lidmaatschap moet voorleggen, geen zware administratieve procedures moet volgen, geen receptionistes of wachtzalen dient te trotseren

om van het dienstencentrum gebruik te maken. Ondanks die laagdrempeligheid toont de studie toch dat er nog meer dient geïnvesteerd in het detecteren van mensen in probleemsituaties en het stimuleren tot duurzame contacten opdat hulp en steun, sociale en administratieve ondersteuning ook de zwakste, minst mondige groepen zou bereiken. Het onderzoek toont ook aan dat er een zekere selectiviteit bestaat van de betalende diensten ten gunste van de meer begoede LDC-gebruikers.

Die bevindingen pleiten voor beleidsmatige aanpassingen. Uit de studie blijkt dat de Brusselse LDC een belangrijke sociale rol is toebedeeld. En dat in tegenstelling tot de Vlaamse LDC. Om historische redenen opereren zij als zelfstandige Vzw's, los van de OCMW's.

Die specifieke situatie rechtvaardigt een aparte behandeling van de Brusselse LDC in het thuiszorgdecreet, zowel naar opdrachten als naar middelen toe: dat behelst een herziening van de opgelegde activiteiten, meer inspanningen naar de sociaal meest kwetsbare groepen toe, een uitbreiding van het aantal LDC in alle gemeenten voor een betere toegankelijkheid en een aanpassing van de financiële enveloppe.

Het vermijden van R(v)T-opnames kan indirect de nodige financiële middelen vrijmaken met behoud van de levenskwaliteit van de bejaarde.

Dit onderzoek is slechts een verkenning, er zijn echter nog vele aspecten waarover geen onderzoek is verricht: de onderlinge verschillen tussen de Brusselse LDC, vergelijkende studie Brussel – Vlaanderen, vergelijkende studie grootstedelijke gebieden – kleinere steden en rurale gebieden,... . Verder onderzoek is hier aangewezen om een duidelijk overzichtelijk beeld te krijgen.

De volledige thesis is te vinden op de website van de Wetenschapswinkel <http://www.vub.ac.be/wetenschapswinkel:index.html>

Yoo Ree Vandevivere

Foto: Michel Demol Bron: Samenlevingsopbouw Brussel

Stedenbouwkundige lasten voor betaalbaar wonen

Naar een echte sociale mix in de Noordwijk

In de Brusselse Noordwijk staan heel wat grote bouwprojecten op til. Eén daarvan is de bouw van een kantorencomplex van 75.000m² op de hoek van de Antwerpsesteenweg met de Simon Bolivarlaan. Dit project zal de Stad Brussel meer dan 9 miljoen euro aan stedenbouwkundige lasten opleveren.⁽¹⁾ Dit zijn compensaties die projectontwikkelaars betalen voor grote bouwprojecten.

Samenlevingsopbouw Brussel, de Huurdersunie Noordwijk en Buurtwerk Noordwijk leverden het voorbije jaar forse inspanningen om de stedenbouwkundige lasten die in de Noordwijk vrijkomen aan te wenden voor sociale doeleinden: de bouw van goedkope stadswoningen en serviceflats. Een voorlopige stand van zaken...

Wat voorafging

Op 4 augustus 2005 keurde de Brusselse gemeenteraad het Bijzonder Bestemmingsplan

(BBP) Helihaven goed. Dit plan maakt onder meer de bouw van 75.000 m² kantoren en 11.000 m² woningen mogelijk op het huizenblok begrensd door de Antwerpsesteenweg, de Simon Bolivarlaan, de Helihavenlaan en de Simonsstraat, het zgn. „Ilôt 9”.

Sedert 2003 hadden de buurtorganisaties zich tegen dit BBP verzet omdat het te grote aantal kantoren de woonfunctie verder in het gedrang zou brengen. Onder druk van de bewoners werden een aantal wijzigingen, zoals het behoud van de speeltuin van de plaatselijke lagere school, aan het BBP aangebracht, maar het totaal aantal kantoren bleef jammer genoeg onverminderd. Voor het geval de kantoren er toch zouden komen, drongen de buurtorganisaties reeds in 2003 aan op het gebruik van de stedenbouwkundige lasten voor sociale doeleinden. De toenmalige schepen van stadseigendommen Georges Dallemagne (cdH) had immers verklaard dat deze zouden gebruikt

worden voor de bouw van 50 stadswoningen. De buurtorganisaties reageerden dat 50 woningen wat minnetjes is en dat je met 9 miljoen euro 80 à 100 woningen kan bouwen.⁽²⁾

De eerste aanzet

In oktober 2005 start de effectenstudie voor de bouw van 35.474 m² kantoren op „Ilôt 9”. Dit is de eerste fase van de 75.000 m² kantoren die bouwpromotor CDP hier wil bouwen. Benieuwd naar de plannen inzake compenserende woningbouw, regelen we een afspraak met CDP. We komen te weten dat zij in een eerste fase een dertigtal studio's en appartementen moeten bouwen die nadien zullen worden overgedragen aan de stedelijke Grondregie. Het plan voorziet vooral studio's en appartementen met 2 slaapkamers. Gevraagd naar de huurprijzen, antwoordt CDP dat deze door de Grondregie zullen worden vastgelegd. Het is echter wel duidelijk dat er op een middenklassenpubliek wordt gemikt. Ook krijgen we te horen dat de voorliggende plannen naar alle waarschijnlijkheid zullen worden goedgekeurd, aangezien deze reeds besproken werden met de stedelijke Grondregie. Enkel kleine, technische aanpassingen zijn nog mogelijk.

Na deze ontmoeting werken Samenlevingsopbouw Brussel, de Huurdersunie Noordwijk en Buurtwerk Noordwijk een alternatief voorstel uit: met de €9.375.000 stedenbouwkundige lasten willen we 50 goedkope stadswoningen (5.000 m²) en 20 serviceflats bouwen. Dit is perfect haalbaar wanneer de bouwprijs van de woningen beperkt wordt tot €1.200/m². We baseren ons hierbij op de prijzen die in het wijkcontract Noord werden voorzien voor de bouw van semi-sociale woningen.⁽³⁾

In de daaropvolgende weken hebben we gesprekken met de schepen van ruimtelijke ordening Henri Simons (Ecolo) en de schepen van stadseigendommen Bertin Mampaka (cdH). Beiden zijn ons voorstel – dat nochtans sterk afwijkt van het project van de Grondregie – genegen en zeggen ons hun steun toe.

Openbaar onderzoek

Enigszins vroeger dan verwacht start op 9 juni 2006 het openbaar onderzoek voor de bouw van 108 woningen, waarvan 53 woningen binnen het project «Insula I» (eigen project CDP) en 55 binnen «Insula II» (samenwerking Grondregie met CDP). We besluiten enkel te reageren op het project Insula II, aangezien deze woningen

Foto: Michel Demol

Bron: Samenlevingsopbouw Brussel

Foto: Michel Demol

Bron: Samenlevingsopbouw Brussel

met de stedenbouwkundige lasten worden gefinancierd en aan de Grondregie zullen worden overgedragen.

Al snel wordt het duidelijk dat, gezien de hoge kostprijs en de aard van de woningen van Insula II (vooral studio's en tweekamerappartementen), deze bestemd zullen zijn voor een meer begoed middenklassenpubliek. Samenlevingsopbouw Brussel, de Huurdersunie Noordwijk en Buurtwerk Noordwijk eisen dat ook minder gegoede buurtbewoners in deze nieuwe stadswoningen zouden terechtkunnen. We starten een petitie waarin we het stadsbestuur oproepen om met de stedenbouwkundige lasten betaalbare woningen en serviceflats te bouwen. Op een paar dagen tijd verzamelen we hiervoor meer dan vijfhonderd handtekeningen van buurtbewoners en sympathisanten.

Alternatieve voorstellen

Op 30 juni organiseren we een persconferentie waar we onze alternatieve voorstellen meer uitgebreid uit de doeken doen. We bepleiten deze eveneens op de overlegcommissie van 4 juli.

	Gelijkgesteld met een sociale woning *	Geconventioneerde woning (sociale woning + 30%)
Alleenstaande	18.145	23.588
Gezin met één inkomen	20.161	26.209
Gezin met twee of meer inkomens	23.041	29.953
Vermeerdering per kind ten laste	1.728	2.246
* Bron: http://www.bghm.irisnet.be/slrb/NL/3/2.htm		

Aan sociale woningen gelijkgestelde of geconventioneerde woningen bouwen

Het Besluit van de Brusselse Regering betreffende de stedenbouwkundige lasten stelt: „De stedenbouwkundige lasten hebben prioritair betrekking op de realisatie, de verbouwing, de renovatie of de verfraaiing van *sociale, hiermee gelijkgestelde of geconventioneerde woningen* en hun stedelijke omgeving, in de nabijheid van de projecten die hen genereren.” Bij „*woningen gelijkgesteld met een sociale woning*” gelden de inkomensvoorwaarden van de sociale huisvesting. „*Geconventioneerde woningen*” worden in het besluit omschreven als „woningen die onderworpen zijn aan door de vergunnende overheid

vastgestelde bijzondere voorwaarden inzake verkoop- of huurprijzen, oppervlakte en inkomensplafond voor de toegankelijkheid tot de woning.”

In de bouwaanvraag voor de 55 woningen van Insula II vinden we niets terug over dergelijke inkomensvoorwaarden. Integendeel: in de effectenstudie lezen we dat er appartementen en studio's zullen worden gebouwd „s’adressant à des *ménages à revenus moyens*”, dat „la création de logements neufs avec, en corollaire, de *nouvelles catégories d’habitants* peut être garantie d’une dynamique nouvelle à l’échelle du quartier” en dat er „des *nouvelles sources de revenus* liées à la présence des *nouveaux habitants*” zullen komen. Uit deze formuleringen blijkt dat men met de woningen van Insula II niet mikt op sociale, hiermee gelijkgestelde of geconventioneerde woningen. „*Ménages à revenus moyens*” dreigt synoniem te worden van mensen uit de hogere middenklasse, wat niet in overeenstemming is met de regelgeving inzake de stedenbouwkundige lasten of toch zeker niet met de „geest” ervan. Daarom vragen wij dat volgende inkomensplafonds (netto belastbaar jaarinkomen) in

de stedenbouwkundige vergunning worden opgenomen: zie vergelijkende tabel hierboven. Deze inkomensgrenzen moeten het ook voor mensen met een bescheiden inkomen mogelijk maken om een betaalbare, kwaliteitsvolle stadswoning te huren.

De bouwprijs van de woningen beperken

De € 9.375.000 stedenbouwkundige lasten worden volledig gebruikt voor de bouw van de 55 woningen (5.244 m²) van Insula II. Dit levert een gemiddelde kostprijs van € 170.455 per appartement of € 1.788 per m² op. Dit is een erg hoge bouwprijs. Ter vergelijking: in het wijkcontract Noord werd de kostprijs voor de bouw van 26 aan sociale

woningen gelijkgestelde appartementen (2.725m²) geraamd op € 3.160.000. Dit is gemiddeld € 122.000 per appartement of € 1.160 per m²; de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij Brussel (GOMB) hanteert een richtprijs van € 1.000 per m² voor de bouw van middenklassenwoningen.

Wij vragen dat de prijs voor de bouw van 55 woningen (project Insula II) beperkt blijft tot maximum € 1.200 per m² (totaalprijs van € 6.292.800 voor het gehele project van 5.244m²). Voor deze prijs moet het zeker mogelijk zijn om kwaliteitsvolle woningen te bouwen die nadien aan gezinnen met een bescheiden inkomen worden verhuurd. Het resterende bedrag van ongeveer 3 miljoen euro kan dan worden gebruikt om serviceflats te bouwen (zie verder, voorstel 4).

Project	bouwprijs per m²
bouwprijs per m² woningen GOMB	€ 1.000
woningen Wijkcontract Noord	€ 1.160
Insula II (ons voorstel)	€ 1.200
Insula II (oorspronkelijk voorstel)	€ 1.788

Meer appartementen voor grote gezinnen voorzien

Het oorspronkelijke ontwerp voorziet de bouw van 13 studio's, 1 appartement met 1 slaapkamer, 38 appartementen met 2 slaapkamers en 3 appartementen met 3 slaapkamers.

Onze ervaring leert dat er binnen het segment van de aan sociale woningen gelijkgestelde of geconventioneerde woningen vooral vraag is naar appartementen met 3 of meer slaapkamers. Ook veel alleenstaanden zijn op zoek naar een geschikte en betaalbare woning met 1 slaapkamer. Een studio is vaak een noodoplossing voor mensen die zich geen grotere woonst kunnen veroorloven. Een aan een sociale woning gelijkgestelde of geconventioneerde woning met 1 slaapkamer zou ook voor deze mensen betaalbaar moeten zijn. Wij stellen dan ook voor om de studio's te schrappen, minder appartementen met 2 slaapkamers te voorzien en meer appartementen met 1, 3 of 4 slaapkamers.

Serviceflats bouwen

Heel wat oudere buurtbewoners wonen in een on-aangepaste woning. Wij stellen voor om met het

„uitgespaarde” budget van ongeveer 3 miljoen euro (voorstel 2) een twintigtal serviceflats te bouwen. Serviceflats zijn appartementen bedoeld voor ouderen die nog vrij zelfstandig kunnen functioneren, maar toch niet in hun woning willen blijven wonen omdat deze niet meer aangepast is of omdat ze zich er onveilig voelen. Serviceflats bestaan uit één of meer gebouwen die functioneel een geheel vormen. Het zijn echter individuele woongelegenheden waar ouderen zelfstandig wonen en waar zij een beroep kunnen doen op de dienstverlening (persoonlijk alarmsysteem, maaltijden, gezins- en bejaardenhulp, poetshulp, thuisverpleging...). die gemeenschappelijk is en facultatief ter beschikking staat.

Een sociale mix verzekeren

De laatste jaren werden in de Harmoniebuurt verschillende private woonbouwprojecten uitgevoerd of vergund. Denken we maar aan de lofts in de Helihavenlaan, de appartementen in de Frontispiesstraat of het grote bouwproject langs de Boudewijnlaan. Ook het project Insula I in de Simonsstraat voorziet de bouw van 53 appartementen. Samen zijn deze projecten goed voor een 150-tal private woningen met, hoogstwaarschijnlijk, navenante huur- en koopprijzen. Uit deze voorbeelden blijkt duidelijk dat de door lokale beleidsmakers veelgeprezen „sociale mix” ook zonder overheidsmiddelen gerealiseerd wordt. De privé-sector heeft haar weg naar de Harmoniebuurt reeds gevonden, wat een goede zaak is. De komst van hogere inkomensgroepen is echter alleen een „meer-waarde” voor de buurt wanneer dit niet gepaard gaat met de verdringing van sociaal zwakkere groepen. Onze voorstellen voor de bouw van woningen voor gezinnen met een bescheiden inkomen en serviceflats zijn de beste garantie om een *echte* „sociale mix” te verzekeren en een dreigende sociale verdringing tegen te gaan.⁽⁴⁾

Positieve reactie

Op 12 juli ontvangen we een brief van de schepen van stedenbouw Henri Simons: „*J’ai (...) tenu compte des éléments pertinents de votre pétition. Il me semble fondés en terme social. Dès lors, les charges d’urbanisme serviront à mener une politique d’intégration sociale dans*

le quartier. J'ai également souhaité lors de la commission de concertation que les proportions des appartements soient revues et que les 13 flats, initialement prévus, soient supprimés afin de pouvoir agrandir la taille des appartements. Je propose également que le site puisse accueillir tant de logements de type conventionné et SDRB que AIS." Schepen van stadseigendommen Bertin Mampaka deelt ons enkele dagen later mee dat de oorspronkelijk voorziene bouw prijs van € 1.788 per m² werd verlaagd tot € 1.558 per m².

Behoorlijk positieve reacties dus:

- 1) Op onze vraag naar goedkopere woningen wordt ingegaan: minstens een deel van de woningen zal worden verhuurd aan de tarieven van de sociale verhuurkantoren (lage inkomens) en de gewestelijke ontwikkelingsmaatschappij (gemiddelde inkomens).
- 2) De studio's sneuvelen en zullen plaats maken voor de bouw van appartementen voor grote gezinnen (3 en 4 slaapkamers).
- 3) Door het verlagen van de bouw prijs komt een bedrag van 1,2 miljoen euro vrij dat voor andere doeleinden kan worden gebruikt. Wij blijven ervoor ijveren dat dit budget, aangevuld met andere subsidies, wordt gebruikt voor de bouw van serviceflats.

Besluit

Vanuit een quasi verloren positie (alles was al „in kannen en kruiken") zijn we erin geslaagd een prestigieus bouwproject in een meer sociale richting bij te sturen. Een goede samenwerking tussen gelijkgestemde partners, een degelijke dossiervorming en lobbywerk en de ruime steun van de buurtbewoners (een petitie met meer dan 500 handtekeningen laat – zeker enkele maanden voor de gemeenteraadsverkiezingen – geen enkele schepen onberoerd) hebben bijgedragen tot dit succes.

Eens te meer is ook gebleken dat er in de Noordwijk slechts betaalbare woningen worden gebouwd wanneer de buurtbewoners en hun organisaties hier druk voor uitoefenen. Wat dat betreft is er niets nieuws onder de zon...⁽⁵⁾

David Van Vooren

Kopij afgesloten op 27/09/2006

Voetnoten

- 1 De stedenbouwkundige lasten bedragen € 125/m², in dit geval 125 x 75.000 = € 9.375.00
- 2 Zie Van Vooren, D., Mannen maken plannen. Protest tegen bouwplannen in de Noordwijk. *Opbouwwerk Brussel*, jrg. 20, nr. 80, maart 2004, pp. 5-10.
- 3 Zie Van Vooren, D., Wijkcontract Noord gewogen... en iets te licht bevonden. *Opbouwwerk Brussel*, jrg. 20, nr. 82, december 2004, pp. 23-28 en Van Vooren, D., Dure woningen in de Noordwijk: schiet het wijkcontract zijn doel voorbij? *Opbouwwerk Brussel*, jrg. 21, nr. 83, december 2004, pp. 18-19.
- 4 Omtrent de voor- en nadelen van de „sociale mix" bestaat nogal wat discussie. Zie o.a. Uitermark, J., Niet verspreiden maar vooruit. Over het beperkte nut van sociale menging bij het oplossen van stedelijke problemen. *Ruimte & Planning*, 2006, nr. 2, pp. 61-70. Wij hanteerden het argument van een 'omgekeerde' sociale mix omdat al snel duidelijk was dat het bewerkstelligen van een 'sociale mix' een nauwelijks voor discussie vatbaar uitgangspunt was voor de plaatselijke overheid.
- 5 Zie ook Vanden Eede, M. & Martens, A., *De Noordwijk. Slopen en wonen*. Berchem, EPO, 1994, 216 p.

Participatieve democratie en de rol van het opbouwwerk. Deel 2: naar een participatief gecorrigeerd beleid?

Het eerste deel, Crisis en verdieping van de representatiedemocratie, begonnen we met een diagnose van de toestand van de representatiedemocratie. Verder passeerden een drietal andere democratie-opvattingen de revue, met de vraag op welk vlak ze een verdieping kunnen betekenen van de representatiedemocratie. (A. Storme, 2006)

In dit tweede deel staan we uitgebreid stil bij een kritisch analyse van het participatiebegrip. Ook trekken we enkele lessen voor de rol van het opbouwwerk in de verdieping van de democratie. Dit artikel is theoretisch van opzet en als zodanig de neerslag van literatuur in de leesgroep Samenlevingsopbouw. De basisstelling is voor het opbouwwerk vrij confronterend. Hopelijk trekt ze een discussie op gang rond een voor het opbouwwerk belangrijke maatschappelijke trend. Immers, opvattingen over participatie zijn niet voor eens en altijd gegeven en uiteenlopende belangen kunnen er zich van bedienen. (ast.)

Participatie: een te manipuleren goed.

Laat ons wel wezen: participatieve democratie is zowel moreel wenselijk als functioneel nuttig. Moreel wenselijk omdat democratie namelijk ook en vooral een kwestie van rechtvaardigheid is. Politieke ongelijkheden reflecteren sociaal-economische ongelijkheden. Besluitvorming op grond van deliberatie produceert dan ook vaak onrechtvaardige uitkomsten. Er zijn twee vormen van uitsluiting in het spel: een externe daar waar het een bepaald type burger is dat aan de politiek deelneemt. Intern wordt de agenda ook nog eens bepaald door diegenen met de sterkste positie. Inclusie betekent dan ook ervoor zorgen dat zoveel mogelijk mensen en groepen in besluitvormingsprocessen betrokken worden. Hoe meer belangen en interessen er aan bod kunnen komen, hoe meer kans dat de uitkomsten met het rechtvaardigheidscriterium overeenstemmen. (Iris M. Young, 2001, p. 30). In aansluiting hiermee

stellen associatief democraten dat participatieve democratie monopolievorming kan doorbreken. Beleid gaat wel degelijk in discussie met belangrijke maatschappelijke actoren, maar niet zelden op een corporatistische manier. Dergelijke belangengroepen moeten op hun representativiteit getoetst worden en andere groepen die zich spontaan rond thema's en problemen uitkristalliseren moeten aan de beleidsvorming kunnen participeren.

Participatie is niet alleen moreel wenselijk, ze is ook functioneel nuttig. Met andere woorden, participatief beleid doet niet alleen recht aan datgene waar het in essentie in de democratie om draait (het volk bestuurt). Het is tevens bevorderlijk voor een kwalitatief hoogstaande besluitvorming en een betere dienstverlening. Associatieve vormen van democratie verhogen de perceptie dat beleidvoerders competent zijn. Communicatie met de burger/client is een centrale bekommernis voor een bestuur dat de toets van kwaliteitszorg wil doorstaan. Onderzoek uit Engeland op het terrein van de sociale huisvesting heeft uitgewezen dat controle vanwege een democratisch verkozen huurdersraad de dienstverlening bevordert. In de mate huurders vinden dat hun afgevaardigden het verschil kunnen maken, in die mate is de opkomst voor verkiezing van huurdersafgevaardigden groter dan die voor de gemeenteraadsverkiezingen. Diensten zouden dan het best functioneren wanneer ze onder supervisie staan van de stakeholders die het meest belang hechten aan deze diensten en niet van deze die het meest bijdragen tot hun realisatie.⁽¹⁾ Participatie vergroot de kans op maatschappelijke betrokkenheid. Men zal zich vlugger identificeren met iets waarvoor men kans gekregen heeft mee verantwoordelijkheid te dragen. Het collectieve

¹ Zie Mayo & Moore, *The mutual state: how local communities can run public services*. London, New Economics Foundation. Vanuit de Onvolledige Contracttheorie in de economie komt de idee dat, wanneer de waarde van goederen en diensten niet volledig calculeerbaar is, (zoals het geval in onderwijsaangelegenheden en hulpverlening), diegenen eigenaar zijn die aan deze goederen en diensten het meeste waarde hechten.

Foto: Michel Demol

Bron: Samenlevingsopbouw Brussel

wordt meer als iets van zichzelf ervaren. In feite is dit een medicijn tegen de huidige individualistische habitus van de burger. Dit alles impliceert dat bewindslui de burger meer als actieve burger en minder als consument moeten gaan beschouwen.

Het blijft een belangrijke vraag of de huidige malaise in de representatiedemocratie, die in meerdere aspecten verschijnt als een vertrouwensbreuk, kan aangepakt worden door maatregelen op het politieke terrein zelf en onder ander via pogingen om de participatie van de burger aan het politieke bedrijf te verhogen. Eerder zagen we reeds de opvatting van Tromp dat wijzigingen in het politieke bestel weinig soulaas bieden omdat een aantal algemeen maatschappelijke processen dat systeem onder druk zetten. Een zelfde scepsis vinden we terug bij Koen Raes. Met Luc Huyse is hij van mening „dat men misschien wel de verkeerde instellingen aan het democratiseren is” en dat alle inspanningen terzake misschien wel een rookgordijn vormen die beletten „om die maatschappelijke processen op het spoor te komen die aan de basis liggen van de heersende malaise” (K. Raes, 2002, p. 19).

Voor de gewijzigde economische verhoudingen hebben een toenemend individualisme in de hand gewerkt. Deze ego-cratie maakt dat participatiestructuren, hoe goed bedoeld ook, gespeeld worden voor het individueel belang (het Nimby en Plimby – not in/please in my backyard-fenomeen) van de sterkeren die de lasten afschuiven op de zwakkeren. In het licht van machtscentra die steeds minder op territoriale en in toenemende mate op functionele basis opereren, zouden voorvechters van de lokale democratie zich wel eens te romantisch kunnen opstellen. Niettemin ziet hij in dit alles geen argumenten „om initiatieven tot grotere en betere participatie van burgers aan het bestuur van de hand te wijzen, want daarvoor kunnen principiële redenen zijn die los staan van de vertrouwenskwesitie”. Een heractivering van het middenveld en het zoeken naar „collectieve ritmeringen” in een fragmenterend, flexibiliserend en verzakelijkend economisch systeem zullen dan wellicht meer betekenen voor een hernieuwd gedeelde politieke identiteit en dus voor het herstel van het vertrouwen. Maar hiermee komen de procedurele, op dialoog en debat gestoelde zienswijze van de deliberatieven

en het democratiseren van andere dan politieke systemen van de associatieven opnieuw om de hoek kijken. Het is onze overtuiging dat precies op deze terreinen het opbouwwerk, alle verhoudingen in acht genomen, enige rol van betekenis moet spelen wanneer het wil opkomen voor een participatief gecorrigeerd beleid.

Zo vanzelfsprekend de argumenten pro participatie op het eerste zicht lijken, zo moeizaam vinden ze ingang in de bestaande politieke huishouding, ook op lokaal vlak. Zo prominent de wenselijkheid van participatie in het politieke discours aanwezig is, zo schuchter zijn de aanzetten in de realiteit. Bestuurskundigen als F. De Rynckx zien nog al te vaak een instrumentele benadering van participatie vanwege bestuurders, zelfs in een context waarin participatie meer op de voorgrond wordt geplaatst doorheen de shift van bevelshuishouding (government) naar onderhandelingshuishouding (governance).

Hebben pogingen tot een meer participatieve aanpak tot nog toe weinig wortel geschoten in het politieke bedrijf zelf, het terrein dat bestuurders dank zij het mandaat van de kiezer tot het hunne rekenen, dan zijn er in de marge van dat bedrijf wel enkele evoluties te bespeuren. Met name in het beleid van de laatste decennia dat tot doel had stedelijk verval en de daarmee gepaard gaande uitsluiting van weinig draagkrachtige bevolkingsgroepen het hoofd te bieden, liggen pogingen besloten om die bevolkingsgroepen in herwaarderingsoperaties te betrekken. Een voorbeeld is het Sociaal Impulsfonds (vanaf 1996) waarbinnen lokale besturen geacht werden resultaatsgerichte actieplannen op te zetten i.s.m. actoren uit achtergestelde buurten, waarbij ze verslag dienden uit te brengen over dit overleg. Een ander voorbeeld is het Brusselse Wijkcontract waar in de Plaatselijke Commissies voor Geïntegreerde Ontwikkeling plaats wordt ingeruimd voor rechtstreekse betrokkenheid van de bevolking. Het ontbreekt ons hier aan ruimte om deze aanzetten te evalueren en we volstaan met de opmerking dat het primaat van de politiek en de instrumentele benadering van participatie die ermee gepaard, gaat nog steeds sterk spelen (de invloed van meta-governance op governance-activiteiten, zie infra). Hetzelfde kan geconcludeerd worden op een ander terrein

waar de participatiegedachte aan belang wint, het terrein van de dienstverlening. Of het nu in het onderwijs is (participatieraden), of in de sociale huisvesting (huurdersadviesraden), of in de dienstencentra voor ouderen (gebruikersraden) telkens is er de vraag of de gebruiker zich als consument mag uitspreken over de kwaliteit van het product, de geleverde dienst, dan wel of hij/zij dat product naar eigen noden en behoeften mee mag sturen (coproducent).

Zoals burgers participatiestructuren voor eigen gebruik kunnen manipuleren, zo ook bestuurders. Participatieve praktijken, voor zover ze van bovenaf, door besluitvormers worden geïntroduceerd, kunnen en moeten met argusogen bekeken worden, ook door opbouwwerkers. Dit verzet tegen „democratisering van bovenaf” is geen uiting van enige cynische twijfel aan goede bedoelingen van politici, maar steunt op een kritische analyse van de werking van machtsstructuren. Als we ons niet opstellen als handelaars in participatie, maar daarentegen de waarde van het idee redden door ons van zijn valkuilen bewust te zijn, dan zal dat ongetwijfeld ook gevolgen hebben voor onze positie *en* tegenover overheden én tegenover wie we gemeenzaam maar veralgemenend met de term burger of bewoner aanduiden. Laten we nu de relatie tussen participatie en macht nader bekijken

Participatie kritisch bekeken

M. Foucault en de governmentalitybenadering

M. Foucault zag in dat de werking van macht in moderne democratieën niet kan begrepen worden vanuit de traditionele opvatting waarin de staat de macht uitoefent via overheersing. De staat is een mythische abstractie. Het komt er op aan, aldus Foucault, „het hoofd van de koning af te hakken”. Hij bedoelt hiermee dat macht op een gedecentraliseerde, abstractere, onpersoonlijke manier werkt. Anders dan via de soeverein wordt de macht via instellingen en apparaten uitgeoefend. Macht moet verder niet opgevat worden als een bezit, maar als een techniek en een strategie. Macht wordt niet bezeten, maar uitgeoefend (M. Foucault, 1989, p. 42). In zijn bekende studie over het

gevangeniswezen, *Discipline en Straf* plaatst Foucault de middeleeuwse lijfstraf als directe uiting van de wil van de soeverein tegenover de detentie die in de 17de en 18de eeuw opgang maakt en die de bestraffing verandert van „een kunst van ondraaglijke pijnen in een economie van opgeschorte rechten” (p. 31). Vanaf dan is disciplinerende de algemene formule voor overheersing geworden. Een disciplinerende instelling als het gevangeniswezen kenmerkt een nieuwe microfysica van de macht. De eigenlijke uitoefening vindt plaats in het gebied tussen deze apparaten en het lichaam (van de gevangene) die zij aan hun wil willen onderwerpen. Waar zich in de lijfstraf op zichtbare wijze de ongelimiteerde macht van de soeverein manifesteert, komt in de detentie „een totaal andere materialiteit, een totaal andere machtsfysica, een totaal andere manier om de lichamen van mensen in te kapselen” (p. 161) tot uiting. De beul wordt afgelost door een leger van technische specialisten gaande van bewakers over artsen en geestelijken tot psychiaters, psychologen en pedagogen. In wezen functioneert het gevangeniswezen als een kennisapparaat. Kennis is wezenlijk geworden voor machtsuitoefening. „Kennis en macht impliceren mekaar direct; dat er geen machtsverhouding bestaat zonder de vorming van een daaraan gecorreleerd kennisgebied en dat er geen kennis bestaat die niet tegelijkertijd machtsverhoudingen veronderstelt en vormt” (p. 43). Centraal voor de mogelijkheid van moderne vormen van besturen zijn allianties tussen politieke entiteiten en kennisautoriteiten rond projecten die het leven van anderen in het licht van concepten van wat goed, slecht en wenselijk is, besturen (N. Rose & P. Miller, 1992, p. 2). Dat gaat dan zowel op voor specifieke kwesties en groepen (gevangenis, scholen, psychiatrische instellingen) als voor het welzijn van de burger in het algemeen.

In zijn aanzetten eind de jaren zeventig van de vorige eeuw voor een analyse van de bestuurlijke macht vervangt Foucault het begrip machtskennis (power-knowledge) door het begrip Governmentality. Ook hier gaat het, eerder dan machtsuitoefening door overheersing en onderdrukking (historisch samenhangend met het feodalisme) om subtielere vormen eigen aan de moderne tijd: „het sturen van het zich gedragen” (conduct of conduct). Het gaat om sturen door

zelfsturing, om het structuur geven aan het veld waarop het subject zich kan gedragen. Sturen is dan niet zozeer controle en een vorm van negatieve vrijheidsinperking, maar invloed uitoefenen opdat mensen zich zouden gedragen als kwam het uit henzelf. In het onderzoekstraject van Foucault vormen zijn colleges over Governmentality de verbinding tussen de genealogie van de staat en de genealogie van het subject ⁽²⁾. Het is het terrein waarop hij de relaties onderzoekt tussen – in zijn woorden – technologieën van overheersing en technologieën van het Zelf, tussen de vorming van de staat en de vorming van het subject (T. Lemke, 2001, p. 2). Foucault: „Het punt dat individuen, gestuurd door anderen, verbindt met de manier waarop ze zichzelf sturen, is wat we mijns inziens kunnen noemen: government” (gecit. in T. Lemke, 2001, p. 4) Als neologisme is het begrip governmentality meergelaagd. Het is de wijze of de manier van denken omtrent de *aard* van het besturen in de praktijk. Het is echter ook een manier van denken over *hoe* te besturen en bestuurd te worden: een discours, een mentaliteit, een complex van oordelen van bestuurders over hoe te besturen en van bestuurden over hoe ze bestuurd worden. Governmentality drukt tenslotte uit dat het in het sturen van individuen net zo goed als groepen gaat om een samengaan van bestuurlijke rationaliteiten en bestuurlijke technieken en dat deze technieken niet kunnen begrepen worden zonder de bestuurlijke rationaliteiten waarin ze zijn gefundeerd. Bij individuen gaat het om het „sturen van het individualisatieproces” (government of individualisation), bij groepen om het „besturen doorheen de gemeenschap” (government through community) (cfr infra).

Rationaliteiten kunnen algemeen omschreven worden als voorstellingen omtrent de werkelijkheid / problemen. Het gaat om concepten over hoe de werkelijkheid in mekaar zit, op dusdanige manier dat er aanknopingspunten aanwezig zijn voor concrete programmatie. Technologieën zijn de instrumenten om deze rationaliteiten te laten werken in de praktijk. Rationaliteiten zijn

moreel gekleurd (hoe iets behoort te zijn), zijn gefundeerd in kennis (hoe iets is) en worden denkbaar gemaakt doorheen de taal (N. Rose en P. Miller, 1992, p. 8). J. Uitermark heeft een poging ondernomen om het stedenbeleid in Vlaanderen te analyseren in termen van bestuurlijke rationaliteiten (het discours rond leefbaarheid, sociale cohesie, integraal werken) en bestuurlijke technologieën (convenanten, leefbaarheidsmonitoren, kansarmoedeatlanten en meerjarenplannen) (J. Uitermark, 2003).

Besturen in de Moderniteit

Het was Foucault er in eerste instantie om te doen te verhelderen hoe macht doorwerkt in de moderne tijd, eerder dan er zich positief of negatief over uit te spreken. Macht kan niet „niet werken”. Ze kan positief dan wel negatief aangewend worden en het is vanuit het standpunt van een mens- en maatschappijvisie dat er morele uitspraken over kunnen worden gedaan. Door de opkomst van het liberalisme als politieke filosofie waarin beperkingen worden opgelegd aan de machtsuitoefening door politieke autoriteiten, zien we vanaf de 18de eeuw in de samenleving vormen van civil society ontstaan: een terrein afgescheiden van de politieke sfeer, waar de burger zich vrij kan ontplooien. Het is aan de staat om de zelforganiserende capaciteiten van de civil society te beschermen. Besturen wordt van dan af: besturen op afstand (N. Rose & P. Miller, 1992, p.9). Binnen de liberale premissen betekent dit: het sturen van een domein buiten de politiek, zonder dat domein en zijn autonomie te vernietigen. Besturen en bestuurlijke programma’s gaan dan ook vorm krijgen rond „problemen” die voor de burger, onderweg naar meer welzijn, opduiken. Daarbij wordt kennis ingeschakeld van een leger deskundigen waarmee allianties afgesloten worden. Deze experts gaan op hun beurt allianties aan met burgers: door middel van experts kunnen zelfregulerende technieken geïnstalleerd worden zodat persoonlijke voorkeuren van burgers op één lijn kunnen gebracht worden met die van bestuurders (p. 19). „Governmentalisation of the state” betekent dan dat sociale regulatie niet gebeurt via een sterk, centraliserend machtscentrum. Bestuurlijke praktijken zijn niet immanent aan de staat, maar verspreid over de civiele samenleving. In de lijn van

deze opvatting wordt met het aantreden van de welvaartsstaat na WOII niet de geboorte van een nieuwe staatsvorm aangekondigd, maar een nieuwe manier om het economische, sociale en persoonlijke leven van burgers te controleren en te reguleren. „Welfarism” en neo-liberalisme zijn technieken van sociale regulatie en betekenen in beide gevallen niet de komst of het verdwijnen van een interventionistische staat, als wel een verzameling van diverse mechanismen en argumenten waarlangs politieke krachten hun sociale en economische doelen proberen te verzekeren door de opbouw of de afbouw van een veelheid van netwerken, opgericht met de ambitie het sociaal veld te kennen, te programmeren en te transformeren (p.23). Maar ofschoon de wil tot besturen alles doordringend is, betekent dit niet dat we in een bestuurd wereld zouden leven. In een wereld vol programma’s is die wereld zelf niet geprogrammeerd. Met andere woorden, bestuurlijke rationaliteiten en technieken kunnen falen en in de ogen van actoren niet langer voldoen. Dan zijn ze aan „vervanging” toe.

Dat is wat is gebeurd bij de aflossing van het sociaal-democratisch welzijns- en verzorgingsdiscours door het neo-liberale verhaal van de markt en de individuele ontplooiing en verantwoordelijkheid. Het welvaartsdenken mikt op de groei van het algemeen welzijn via het stimuleren van sociale verantwoordelijkheid en solidariteit inzake sociale risico’s. Het contract tussen burger en staat behelst volledige tewerkstelling en sociale zekerheid in ruil voor sociale vrede. Burgers worden aldus gevat in een systeem van solidariteit en wederzijdse afhankelijkheid. Omwille van de antagonistische krachten in de bestuurlijke netwerken is het echter zeer moeilijk vanuit een centraal planidee coherente bestuurspraktijken te ontwikkelen. Het neo-liberalisme hekelt de „geldverslindende staatsbureaucratie” en de „cultuur van de afhankelijkheid” waarin de burger verstrikt zit. In het neo-liberale discours wordt markt tegenover planning gesteld. Het eerder door de overheid gegarandeerde welzijn wordt een product dat door de markt dient gereguleerd. De economische entrepreneur krijgt vrije baan vanuit het standpunt dat het in de mens zit het eigen belang te maximaliseren. In het neo-liberalisme wordt de plaats van de staat geherdefinieerd: sterk in de verdediging naar

buiten toe, orde naar binnen. Autonome actoren moeten vrij zijn hun eigen beslissingen te nemen en het eigen lot te controleren. De alliantie met het rechts gedachtengoed, ook in het politieke spectrum, ligt aldus voor de hand. In het neo-liberalistisch project zien we een reorganisatie van programma’s om het persoonlijke en sociale leven te reorganiseren (p.32). Zowel bij government of individualisation als government through community speelt het begrip participatie een centrale rol. Hieronder zullen we betogen dat vormen van participatie en insluiting van strategisch belang zijn in neo-liberale bestuurlijke technieken.

Participatie en het sturen van het individualisatieproces

Laten we eerst even stilstaan bij wat een Foucauldiaanse analyse van het onderwijs als de bevoorrechte plaats voor de „government of individualisation” oplevert. Het biedt meteen een illustratie van het governmentality-paradigma en met name het subtiele spel van controle door zelfcontrole in neo-liberale machtsmechanismen. Zo geven K. Quaghebeur en J. Masschelein (K. Quaghebeur & J. Masschelein, 2002), wier redenering we hier volgen, na een overzicht van de participatory turn vanaf de jaren tachtig voor het onderwijs, inzicht in hoe macht werkt in de opvatting van Foucault. In het gangbare discours wordt participatie voorgesteld als een alternatief voor top-down relaties in opvoeding en onderwijs. Zelfbeschikking en vrijheid worden tegenover dominantie en macht van bovenaf geplaatst. Naast meer efficiëntie en effectiviteit houdt het de belofte in van meer vrijheid en minder sturing van bovenaf

Een van de steeds terugkerende argumenten voor leerlingenparticipatie is dat participatie recht doet aan het kind als een actief en zelfsturend wezen, als een wezen met de competenties om zijn leven zelf inhoud en richting te geven en met het verlangen om dat te doen. Zodoende kan het autonoom standpunten innemen, zijn leven naar eigen inzichten inrichten en in voorkomend geval problemen oplossen. Mogelijkheden, vaardigheden, competenties, etc. zijn niet zomaar door (psychologische) wetenschappen onderbouwde en voorgeschreven kenmerken van het kind die voorgegeven zijn. Ze maken, doorheen hun ontwikkeling en beoefening, dat

² Genealogische methode. Methode waarin Foucault afwijkt van traditionele vormen van geschiedschrijving waarin gezocht werd naar een oorsprong en waar aan de geschiedenis een lineaire opvolging van gebeurtenissen werd opgelegd. Dit betekent niet dat gebeurtenissen in de geschiedenis mekaar willekeurig zouden opvolgen.

kind, dat in eerste instantie bestaat als ontwerp, tot wat het pas in het werkelijke leven wordt: een subject. Doorheen participatie en participatieve praktijken worden deze „capaciteiten”, „mogelijkheden”, „verlangens” bevorderd, terwijl ze door een meer sturende pedagogische praktijk juist worden gefnuikt. Doorheen participatie wordt het individu uitgenodigd te werken aan dat wat hij in wezen behoort te zijn: een actief, competent en geschoold subject.

Speelt participatie een rol in het realiseren van de wezenskenmerken van een kind, net zo goed draagt ze bij tot het bepalen van zijn positie in de samenleving in termen van zelfbewustzijn, zelfvertrouwen en zelfrespect. Ze versterkt zelfwaarde, geeft het gevoel er bij te horen, verhoogt het inlevingsvermogen in de opinies van anderen. Participatie versterkt m.a.w. de autonomie van het individu in de richting van zelfverantwoordelijke zelfbepaling. Het bevordert welzijn en stelt het subject in staat zijn persoonlijke vrijheid in praktijk te brengen.

In de oproep tot participatie wordt het individu aangespoord te „worden wat hij is” op straffe van voorbij te gaan aan het eigen welzijn. Tegelijk wordt het autoritaire moment in die oproep gecontesteerd door de belofte aan persoonlijke vrijheid die voortvloeit uit de acceptatie van het „aanbod”. Worden in het discours rond participatie zelfbeschikking en vrijheid tegenover dominantie en macht van bovenaf geplaatst, in zijn dwingend appel aan het individu om te werken aan zijn welzijn en vrijheid verraadt het zichzelf als een vorm van sturing. De roep tot participatie heeft autoriteit, niet in het beknotten van iemands vrijheid, maar in het aangeven van een specifieke mogelijkheid om die vrijheid in praktijk te brengen. De roep tot participatie is zeer attractief, zeer stimulerend omdat ze op de lijn ligt van wat het individu verlangt (of voorgeschreven wordt te verlangen). Ze werkt met het individu, niet er tegen. Ze is dwingend, niet omdat ze een verplichting uitschrijft, maar omdat ze appelleert aan een „ingebouwd verlangen”. Werkt de oproep echter niet als een bevel, het zet wel een proces van onderwerping in gang, voorzover het individu zijn gedrag verandert, weliswaar met zijn volle instemming, maar onder voorwaarden buiten hem bepaald.

We zijn wat langer blijven stilstaan bij de analyse van de rol van participatie in moderne opvoedingsopvattingen omdat het een bepaalde manier waarop macht doorwerkt illustreert. In (a) de uitgebreide theoretische literatuur die de rol van participatie in de opvoedingspraktijk legitimeert en die, op gezag van de wetenschappen doorheen onderzoek en studiedagen en congressen als waarheden worden gepresenteerd en in (b) gans het arsenaal aan methoden en technieken om dit discours in de praktijk om te zetten, ligt het bouwwerk van bestuurlijke rationaliteiten en technieken besloten. Waarheden hebben betrekking op het individu en zijn bestemming; op het belang van participatie; op de beste manieren om te participeren. In deze waarheden en de praktische arrangementen om deze te realiseren manifesteert zich de macht omdat ze andere waarheden uitsluit, evenzeer als praktijken die, anders dan via participatie, iemands vrijheid zouden kunnen bevorderen. Deze waarheden weerspiegelen een bepaald soort opvatting over individualiteit, over sociaal zijn, over vrijheid. Ze benadrukken het Zelf, beklemtonen de soevereiniteit van het ondernemende individu dat er op gericht is zichzelf en dus het eigenbelang te realiseren. Niet het individu met verplichtingen maar met rechten en vrijheden staat centraal. Niet de vrijheid in verbondenheid (positieve vrijheid) maar de vrijheid als zelfactualisatie is maatgevend. Aldus wordt het individu uit de sociale context gerukt en op zichzelf teruggeworpen. De voorrang aan het Zelf, de specifieke relatie tot het sociale dat eerder geldt als een beperking van de individuele vrijheid (negatieve vrijheid), participatie op de eerste plaats ingeroepen als zelfactualisatie: dit alles maakt dat deze waarheden kunnen gerelateerd worden aan de neo-liberale agenda, maakt participatie tot een sleutelbegrip in de bestuurlijke rationaliteiten en technieken van de neoliberale bestuurlijke strategie.

Participatie en besturen doorheen gemeenschap

Met de sociale regulatie van groepen en gemeenschappen komen we op het terrein van de overheid, van het besturen in engere zin, of anders gezegd, op het terrein waaraan men spontaan denkt als men het over besturen heeft. Bestuurlijke rationaliteiten slaan hier op legitimaties omtrent hoe te besturen (afbakenen van het probleemveld en om-

schrijven van het interventieterrein) en deze rationaliteiten conditioneren de manier van optreden. In hedendaagse discussies springen twee begrippen in het oog: actieve burger en gemeenschap.

„Actieve burger” is een begrip dat zowel in het links als het rechts discours gebezigd wordt. Ter linker zijde moet de actieve burger een dam opwerpen tegen de te grote aanspraken van de markt en de uitverkoop van collectieve voorzieningen. Rechtse protagonisten schuiven de actieve burger naar voor in het kader van het herstel tussen rechten en plichten. Het weerspiegelt de tegenstelling tussen de (neo-) republikeinse en de utilitair-individualistische opvattingen over burgerschap.

Naast de idee van de actieve burger prevaleert de gemeenschapsgedachte weer in bestuurlijke aangelegenheden. Niet in het kader van de politieke filosofie of in de sociale kritiek, maar onder de vorm van een technisch concept. De gemeenschap is een nieuwe focus om om te gaan met sociale problemen. De sociale kwestie wordt gelokaliseerd, wordt verbonden met duidelijk omschreven territoria. De oude collectivistische sociaal-democratische ethiek wordt in ere hersteld, maar het universalisme waarvoor de overheid borg stond, wordt vervangen door collectieve acties van gemeenschappen in welomschreven territoria en voor hoogst instrumentele doeleinden (A. Amin, 2004, p. 3). Kwesties worden geproblematiseerd, niet in termen van maatschappelijke tegenstellingen, maar in termen van eigenschappen van gemeenschappen en hun zwaktes, sterktes en culturen (N. Rose, 1999, p. 176). De (lokale) gemeenschap draagt in zich het geheim van het goede leven. Ze is billijk, zelfbedruipend, authentiek, democratisch etc... Ze is een moreel veld dat personen bindt in duurzame relaties. Ze genereert sociaal kapitaal³. Ze is ook een plaats van emotionele relaties waarbinnen identiteiten gevormd worden vanuit hun verbondenheid met microculturen van waarden en zingeving (p. 172). Gemeenschap staat voor sociale cohesie: respect voor anderen, fierheid, verantwoordelijkheidszin, deelname aan het openbare leven... .

Gemeenschap als bestuurlijke rationaliteit werd „herontdekt” toen neo-liberale regimes afzagen van hun verantwoordelijkheid het goede leven te

waarborgen via algemene planning (p. 135). De taak van de overheid is niet langer planning, maar mogelijk maken, animeren, faciliteren. Gemeenschappen, verscheiden als ze zijn, hebben de verantwoordelijkheid om het gedrag van hun leden te sturen overeenkomstig hun eigen waarden. Gemeenschapsvorming is een opgave. De gemeenschap moet gevormd worden, doch in de richting van zijn oorspronkelijke toestand. Daar is hulp bij nodig vanwege deskundigen, die echter geen dwang uitoefenen vermits interventie gebeurt, geheel in het verlengde van het belang van de gemeenschap (cfr. de vorming van het kind in de richting van zijn eigen wezenskenmerken). Gemeenschapsbetrokkenheid door actieve burgers via vormen van buurtparticipatie, lokaal empowerment en het engageren van bewoners in beslissingen die het eigen leven aangaan zullen resulteren in een heropleving van zelfmotivatie, zelfverantwoordelijkheid en zelfbepaling. Actief burgerschap wordt gezien als een empowerende kracht voor individuen en gemeenschappen in „moeilijke wijken”. Het aanmoedigen van actief burgerschap promoot een specifiek type van individualiteit dat het actieve engagement van deze individuen en gemeenschappen in de sociale dienstverlening verhoogt zodat ze minder afhankelijk zijn van overheidsoptreden. Het betrekken van burgers op het bestuur impliceert niet enkel bestuurlijke technologieën, maar ook de vorming en de promotie van nieuwe subjecten: van object van beleid dienen ze omgeturnd tot „bronnen van democratie” die de behoefte voelen mee verantwoordelijkheid te dragen. Persoonlijke doelstellingen en verwachtingen worden in lijn gebracht met maatschappelijke doelen van orde en stabiliteit. Ook hier zet het appel op een „ingebouwd verlangen” een verandering in gang waarvan de condities buiten de groep zijn bepaald. Of zoals Lemke het uitdrukt: „De ‘ontdekking’ van de ‘actieve burger’ is – juist zoals de interesse in het versterken van verantwoordelijkheid en besluitvormingscompetentie van lokale gemeenschappen – niet enkel een winst in participatiemogelijkheden en rechten inzake gedeelde besluit-

³ Via formele en informele netwerken, gebaseerd op vertrouwen, wederkerigheid en solidariteit en het overbruggen van verschillen. Bridging social capital (of netwerking tussen belangengroepen) zou dan staan voor dynamisme en dus aan te moedigen. Bonding social capital of geïsoleerde belangengroepen zouden dan eerder de dynamiek afremmen (A. Amin, 2004, p. 5)

vorming, noch een teken van de toenemende democratisering van de samenleving; het betekent vooral een kwalitatieve verandering van kaders waarbinnen het subject vorm krijgt, de schepping van nieuwe, sociale collectiviteiten en identiteiten: een ‘contrarevolutionaire beweging’ die ‘gecontroleerde’ actievormen voorstelt die concorderen met de doelstellingen van overheidsprogramma’s.” (T. Lemke, 2001). En Loopmans: „Gemeenschapsbetrokkenheid betekent dan niet een of andere vorm van veralgemeende deliberatieve democratie, maar die plaatsen waar het liberale project gecontesteerd of uitgedaagd wordt, tot voorwerp van bestuur te maken met het oog op het verhogen van de legitimiteit van het bestaand bestuursstelsel.” (M. Loopmans, 2004, p. 7). Het betreft met andere woorden een herlegitimering van het politieke bedrijf waarbij het er niet om gaat de spelregels van het politieke bedrijf te veranderen, als wel het met andere technieken te herbevestigen daar waar het wordt gecontesteerd.

Governance en metagovernance

Hierboven hebben we uitgebreid stilgestaan bij een kritiek op de huidige hausse in het participatiedenken vanuit de Foucauldiaans geïnspireerde governmentality-benadering. Participatie speelt een centrale rol in bestuurlijke rationaliteiten en bestuurlijke technieken van het neo-liberaal geïnspireerd beleidsdenken. Essentieel in deze analyse was ook een bepaalde opvatting van hoe macht doorwerkt in de samenleving. Via participatie worden groepen niet alleen onderworpen aan heersende machten via uitsluiting, maar ook via insluiting of, zoals Uitermark heeft aangetoond voor het stedenbeleid: er is beheersing door verweving. De manier waarop dit verloopt is echter erg diffuus: macht is overal. Macht is als het ware de resultante van de verhoudingen binnen een netwerk van actoren, zonder een duidelijk aanwijsbaar centrum en werkt van onderen op eerder dan van boven af.

Niettegenstaande de pragmatische aanpak van governmentality-adepten – hun analyses situeren zich op de microschaal van het dagelijkse beleid en vanuit de vragen die bestuurders zich stellen in concrete settings – wordt hen aangewreven dat ze er een te abstracte voorstelling van macht op na houden. Krachten en actoren die er voor zorgen dat die bestuurlijke rationaliteiten en technologieën tot

stand komen en geen andere en die er voor zorgen dat ze zich wijzigen blijven op de achtergrond (p.8). Het beklemtonen van governance ⁽⁴⁾ suggereert ook dat besluitvorming in alle geledingen van de samenleving tot stand komt, zonder aansturing van een centrale instantie, in casu de staat. Met name Marinetto heeft aangetoond in een analyse van de opkomst en evolutie van het actief burgerschapsidee in het Engeland van Thatcher en meer recent van Blair dat de centrale overheid wel degelijk een grote rol speelt in het promoten en bevorderen van governance. (M. Marinetto, 2003, p. 111-117). Op mondiaal vlak promoot een instelling als de Wereldbank, een „actor” die in staat is een bepaalde economische politiek aan nationale staten op te leggen, actief het governance en participatie-idee.⁽⁵⁾ Maar ook in de governmentality-benadering wordt de idee van een centrale actor of centrum erkend. Rose en Miller hierover: „Een centrum kan enkel centrum worden doorheen zijn positie in het complex van actoren en instellingen (agents and agencies) die het besturen mogelijk maken. Maar eens geïnstalleerd als een centrum kan

⁴ Kan algemeen omschreven worden als een bestuurlijk regime waarin beleid tot stand komt in een netwerk tussen overheid, markt en civil society.

⁵ In hun reader *Participation: the new tyranny* nemen B. Cooke en U. Kothari het beleid van de Wereldbank als promotor van de participatory rural appraisal aanpak op de korrel. Het woord tirannie in de provocerende titel omschrijven zij als de illegitieme en/of onrechtvaardige uitoefening van macht. De participatieve benadering laat geen ruimte voor andere, evenzeer legitieme vormen van besluitvorming. De tirannie situeert zich ten eerste op het vlak van besluitvorming en controle. Zo is het niet lokale kennis die het planningsproces determineert, maar omgekeerd: de noodwendigheden van het planningsproces filteren en structureren de lokale kennis. Voorrang wordt gegeven aan formele organisaties en niet aan informele netwerken. Het co-opteren of het „mee in bad nemen” van lokale organisaties vermindert hun oppositioneel potentieel. In een voorbeeld over participatief bosbeheer heet het dat deze organisaties „de software (zijn) waarlangs investeringen met de minste weerstand van de lokale bevolking kunnen doorgedrukt worden.” Er is ten tweede de tirannie van de groepsdruk. Groepsdynamische processen leiden tot besluiten die de sterke belangen nog sterker maken. Opvallend aan het participatief denken in de ontwikkelingssamenwerking aldus de auteurs is dat er in quasi religieuze termen over participatie gedacht en gesproken wordt; dat het empowermentdiscours dat nauw met het participatiediscours samenhangt het eigenlijk oogpunt maskeert: effectief management (niet dat maar waartoe er empowerd wordt is in dit opzicht een relevantie kwestie); dat er heel wat naïve vooronderstellingen m.b.t. de authenticiteit van motivaties en gedrag in participatieprocessen meespelen; dat het benadrukken van interventies op het microvlak ongelijkheden en onrechtvaardige verhoudingen op macro-vlak kunnen maskeren. Wie achter de participatieretoriek van in dit geval de Wereldbank aanloopt, ontgaat het dat er in naam van decentralisatie in feite gecentraliseerd wordt (efficiënter management), illustreert een zekere naïviteit inzake de complexiteit van macht en machtsrelaties. Net zo goed als macht over mensen zich manifesteert door hen uit te sluiten van activiteiten en besluitvormingsprocessen, manifesteert ze zich door hen er in te integreren, door hen medeplichtig te maken.

een specifieke actor of instelling waarborgen dat bepaalde middelen rond en door deze netwerken circuleren, waarbij ze eerder deze dan gene actor bereiken en dit, nadat ze door het centrum zijn gepasseerd” (N. Rose & P. Miller, 1992, p. 20). Macht werkt van onder naar boven, maar de verschillende concurrerende discours worden door de filter gehaald van de min of meer duurzame institutionele structuren die uitmaken welke discours uiteindelijk het beleid bepalen. Dit is parafraserend omschreven het standpunt waarop Uitermark zich plaatst tegenover de vraag hoe macht maatschappelijk doorwerkt en die hij hanteert in zijn analyse van het tot stand komen en de evolutie in het Vlaamse Stedenbeleid, uitgewerkt in het Sociaal Impulsfonds (J. Uitermark, 2003, voor een samenvatting: A. Storme, 2005). In feite betekent zijn positie een synthese van twee modellen omtrent hoe macht doorwerkt, van onderen op én van bovenaf. In deze synthese wordt de governmentality-benadering aangevuld met inzichten uit de regulatietheorie of de regulationistische staatsopvatting. Het zou ons te ver voeren om hier andermaal uitgebreid op in te gaan. Hier komt kort samengevat een opvatting over de werking van de staat tot uiting die zich situeert binnen een zich verder ontwikkelend neo-marxistische stroming waarvan wellicht de belangrijkste vertegenwoordiger de Britse socioloog en staatstheoreticus Bob Jessop is. In de regulatietheorie of de regulationistische staatsopvatting wordt de staat beschouwd als een centrale component in een netwerk van instituties, die op mekaar inspelen, van mekaar afhankelijk zijn en een geheel vormen dat steeds in wankel evenwicht verkeert. Instituties zijn relatief duurzame kaders voor sociale interactie. Hun verschijningsvorm varieert naargelang deelterrein en lokale contexten (voorbeelden: onderwijs, patroonsorganisaties, opbouwwerk, sociale huisvesting, etc ...) . Dat geheel van instituties, dat netwerk, dat op een gegeven moment sociale relaties mogelijk maakt, wordt regulatorisch kader genoemd. Wat de regulationisten vooral interesseert is wat gebeurt als een crisis optreedt die het systeem door mekaar schudt en het wankel evenwicht doorbreekt. Dit is het moment waarop actoren binnen instituties meer dan gewoonlijk strategisch gaan handelen en gaan proberen macht te verwerven door particuliere visies naar algemene visies op te trekken. Deze interesse maakt de regulationistische benadering

in zekere zin complementair aan de governmentality benadering. (voor een samenvatting: Loopmans, 2004).

Ook regulationisten leggen de nadruk op governance, community en participatie om veranderingen te omschrijven in dominante regimes van kapitaalsaccumulatie en regulatie. Jessop analyseert, refererend naar twee representatieve economen, namelijk J.M. Keynes en J. Schumpeter, de overgang, vanaf de jaren tachtig, van wat hij noemt het *Keynesian welfare national state regime*, naar het *Schumpeterian workfare postnational regime*. Dit regime legt de nadruk op internationale competitiviteit en technologische innovaties; voorrang van economische op sociale politiek; verschuiving van machtscentra van het nationale naar lokale/regionale en globale niveau’s (globalisatie); nadruk op partnership, netwerkvorming en governance. (Jessop, 2002, p. 459) We herkennen hier opnieuw de elementen van het neo-liberale menu. Echter, neoliberalisme is maar één strategie ten behoeve van een regimewissel. Een andere invalshoek is het neocommunitarisme ⁽⁶⁾ Deze strategie benadrukt de bijdrage van sociale economie in de economische ontwikkeling en de vorming van sociale cohesie; de rol van economische en sociale mobilisatie van onderen uit; de link tussen economische en gemeenschapsontwikkeling doorheen empowerment van burgers en gemeenschappen; de bijdrage die zelfbeheer kan leveren om gemarginaliseerde lokale economieën te integreren in de globale economie; tenslotte de rol van gedecentraliseerde partnerships die niet enkel overheids- en economische belangen, maar ook gemeenschapsorganisaties en andere lokale stakeholders hergroeperen (p. 463). Genoemde strategieën zijn ideaal-typisch, lopen in mekaar over en zijn meer aangepast naargelang de schaal. De neoliberale strategie speelt op het nationale en supra-nationale niveau, terwijl de neo-communitaristische strategie bij uitstek op het lokale niveau doorwerkt, waar het „in het bijzonder gelieerd is aan pogingen om controle te krijgen over problemen van sociale uitsluiting en sociale cohesie op het stedelijk vlak... (p. 464).

Het benadrukken van de gemeenschap, aldus Jessop, moet gezien worden in het kader van een reorganisatie van de civil society. De promotie

⁶ Naast neo-verstaatsing (neostatisme) en neo-corporatisme.

van het gemeenschapsidee is een compenserend mechanisme voor de tekortkomingen in de werking van het marktmechanisme (p. 455). Het is overigens in deze tekortkomingen én in een falend overheidsoptreden dat de groeiende interesse voor governancepraktijken moet gesitueerd worden.

Governance probeert als het ware de anarchie van de markt en de hiërarchie van het staatsoptreden te overstijgen in de „heterarchie” van horizontale zelforganisatie tussen wederzijds van mekaar afhankelijke actoren. Bij governance primeert de dialoog boven de monoloog. Governance is pluralistisch, eerder dan monolitisch (B. Jessop, 1999, p. 4) Doch ook governance is vatbaar voor tekortkomingen. Publiek-private partnerships worden ondermeer geconfronteerd met een aantal dilemma's. Er is de spanning tussen samenwerking en competitie; tussen de mate waarin partners zich openstellen naar en zich ten behoeve van effectieve coördinatie afsluiten van de omgeving; de spanning tussen sturing en de capaciteit om zich aan te passen aan gewijzigde omstandigheden; tussen verantwoordelijkheid (het toekennen van mandaten voor het al dan niet nemen van beslissingen) en efficiëntie (het gemeenschappelijk nastreven van gezamenlijke doelen) (p. 7). Good governance adepten dwalen dus wanneer ze menen dat hiermee de tekortkomingen van markt en staat kunnen overwonnen worden. Bij metagovernance gaat het om strategische activiteiten van belangrijke spelers, i.c. het overheidsapparaat dat, als „primus inter pares” (p. 8) kaders uittekent, regels voorschrijft, richtingen aanwijst ... Anders dan bij governance zijn de mogelijkheden tot participatieve democratische controle beperkt. Vanuit dat oogpunt zal het er dan op aankomen naast de toenemende democratisering die in governance besloten ligt op lokaal vlak, ook oog te hebben voor democratisering op bovenlokaal metagovernance vlak. Zoniet laat men zich opsluiten in een vorm van schijndemocratie en verzwakt men zijn positie daar waar het er op aankomt tegenmacht op te bouwen om fundamentele beslissingen te beïnvloeden.

Participatieve democratie en de rol van het opbouwwerk

Contouren van een programma

In een artikel over de positie van kritische volwasseneneducatie op het terrein van de burgerschapsvorming in het licht van governance stellen R. Van der Veen en J. Holford zich de vraag of governance een echt democratisch verschil maakt, dan wel of het een bestaand democratisch deficit legitimeert (R. Van der Veen en J. Holford, 2004). In het verlengde van de teneur uit het eerste deel dat vooraf ging aan onderhavige bijdrage (A. Storme, 2006) zien ook zij governance (in hun ogen een vorm van directe democratie) niet als een valabel alternatief voor een disfunctionerende parlementaire democratie. Ze zien weinig in een overheid die haar eigen optreden probeert te legitimeren door te hengelen naar de medeverantwoordelijkheid van de actieve burger. Dit is governance, begrepen vanuit een systeemwereldperspectief (Habermas). Governance is in hun ogen meer een alternatieve praktijk die de burger helpt zijn bekommernissen omtrent overheidsbeleid uit te drukken. De missie van kritische burgerschapsvorming zou er dan ook in moeten bestaan mee druk uit te oefenen op het politieke systeem, in plaats van zich terug te plooiën op het ondersteunen van alternatieve projecten. Ze zien dan ook het stimuleren van actief burgerschap doorheen actief lidmaatschap van politieke partijen (maar ook vakbonden, verenigingen...) als een centrale doelstelling van kritische burgerschapsvorming. Governance mag evenmin extra faciliteiten bieden aan goedgeschoolde burgers om invloed uit te oefenen, maar moet via informeel leren de inclusie van lagergeschoolden in de democratische praktijk bevorderen. Ten derde mag empowerment, zo vaak benadrukt in het governance discours niet begrepen worden in termen van governmentality, de zelfdisciplineren van de burger. Dit kan enkel wanneer men doelstellingen en motieven van burgers als referentiekader neemt en niet die van de overheid. Kritische burgerschapsvorming moet met andere woorden vertrekken vanuit het leefwereldperspectief.

Met in acht name van alles wat tot hiertoe werd geponeerd, is dit een programma waarin – om een parallel woordgebruik te hanteren – kritisch opbouwwerk zich zeer goed zou kunnen herkennen. Voorwaarde is dan wel dat het zich een duidelijk beeld vormt van wat participatie in het perspectief van een verdieping van de democratie voor zichzelf inhoudt en waar het verschilt van de participatie-idee zoals het in de maatschappelijke mainstream naar voor wordt geschoven. Dit is des te dringender daar burger- of bewonersparticipatie of hoe men het ook mag noemen, tot de kern-opdrachten van het opbouwwerk behoort en het opbouwwerk zich territoriaal opstelt, toegespitst op lokale problemen, maar ook op problemen die de buurt overstijgen maar waarvan de effecten zich wel lokaal manifesteren. Het opbouwwerk zal ten tweede meer dan tot nu toe het geval is geweest moeten stilstaan bij de vraag hoe macht doorwerkt en tot op welke hoogte het zelf deel uitmaakt van „het dispositief van de macht”. Verder dient het marges, die een autonome werking verzekeren, met hand en tand te verdedigen en dient het dringend meer te investeren in relaties met bondgenoten om tegenmacht en dus meer democratie te ontwikkelen. Het zal tenslotte ook niet heen kunnen om de vraag of het zich wil inschakelen in een planningslogica, gestuurd door de overheid en afgestemd op het „algemeen belang” (met het gevaar op een gegeven moment, na het prijsgeven van de bedrijfsgeheimen, voor bewezen diensten bedankt te worden) dan wel zich te concentreren op een praktijk, afgestemd op specifieke belangen. Op de kop 25 jaar geleden, als besluit van een uitgebreid en nog steeds actueel overzichtssessay over de positie van het Nederlandse opbouwwerk, werd dit programma door Paul Kuypers als volgt verwoord: „Het opbouwwerk zal moeten zien of het in de schaduw van een officiële participatie-ideologie een eigen vertoog tot gelding kan brengen. Het zal zich daarbij nooit los kunnen denken van het maatschappelijk vertoog over de macht, maar het kan niet proberen daarin een eigen wet te produceren. Het zal daartoe echter alleen in staat zijn, als het zich oriënteert op de ervaringen van mensen, hun onderdrukking, het gewicht van hun belangen, hun verborgen verlangens en hun kleine verwachtingen.” (P. Kuypers, 1981, p. 256). Laten we hieronder rond dit alles enkele aanzetten formuleren.

Opbouwwerk en de verdieping van de representatiedemocratie

Wat kan het opbouwwerk bijdragen aan de representatieve democratie? De door Van der Veen en Holford voorgestelde stimulering van actief burgerschap doorheen partijlidmaatschap stuit al direct op serieuze moeilijkheden. We zagen dat de burger zich ver houdt van de politieke partij. A fortiori de minder geschoolde en de sociaal-economisch minder gegoede burger die het opbouwwerk tot zijn doelgroep rekent. Het opbouwwerk heeft de bedreigde en berustende burger in het vizier en richt zich, strategisch en in functie van deze burgers, ook naar de bedrijvige burger. Het onderscheid komt van G. Van den Brink (G. van den Brink, 2002). Vanuit het oogpunt van de politiek hebben bedreigde burgers weinig vertrouwen in de politiek en kunnen ze weinig invloed uitoefenen. Ze staan wantrouwig jegens politici en medeburgers, tonen weinig belangstelling voor de publieke zaak (althans voor zover in middenklasse termen gedefiniëerd – ast.), verkeren in morele onzekerheid, roepen om sterke leiders en zijn uitsluiting niet ongenegen. Ze staan negatief tegenover de modernisering omdat ze er de nadelen van ondervinden, genoten weinig onderwijs, hebben een gering inkomen en zijn vaker werkloos, vermijden tenslotte politiek engagement. In al deze eigenschappen contrasteren ze met de bedrijvige burger waarvan ze als het ware het spiegelbeeld vormen. Berustende burgers nemen een tussenpositie in, stellen zich afwachtend op en komen in actie wanneer hun individuele belangen bedreigd worden. Op de kloof tussen burger en politiek ent er zich een tweede, namelijk deze tussen de bedrijvige en bedreigde burger en volgens van den Brink moet de overheid dan ook dringend kaders voor overleg tussen beide groepen creëren ⁽⁷⁾.

In de inleiding hebben we gesteld dat een van de voordelen van participatie is dat het maatschappelijke betrokkenheid verhoogt en dat het een medicijn is tegen de individualistische habitus van

⁷ Op de kloof tussen burger en politiek ent er zich een tweede, namelijk deze tussen de bedrijvige en bedreigde burger en volgens van den Brink moet de overheid dan ook dringend kaders voor overleg tussen beide groepen creëren. Net als van den Brink beschouwt Elchardus het onderwijs als een bepalende factor inzake politieke participatie en als een soort nieuwe maatschappelijke breuklijn: „het vertrouwen in de instellingen vergroten is in grote mate een kwestie van maatschappelijke integratie of inclusie van die laaggeschoolden” (Elchardus en Smits, 2002, p. 109).

de burger. Als het eigen is aan de democratische houding om zich te kunnen verplaatsen in andere partijen en meningen en om er begrip voor te kunnen hebben dat democratisch bestuur een afwegingsproces is tussen keuzemogelijkheden, als het eigen is aan de democratie dat het een afwegingsproces is tussen belangen waarbij elk belang voluit telt, dan liggen hierin krijtlijnen vervat voor competenties en houdingen, nodig om de democratie mee te beoefenen. Het opbouwwerk kan via een omweg, via haar projecten en de informele leerprocessen die daarin besloten liggen, in functie van democratisch burgerschap competentieverhogend werken. Projecten die het vaak moeizaam samenleven in achtergestelde wijken bevorderen, en deze die focussen op problemen die de wijk niet overstijgen kunnen aanleiding zijn tot meer straatburgerschap. De term is van Uitermark en Duyvendak die in een onderzoek naar de effecten van het straatproject *Mensen maken de stad* in Rotterdam concluderen dat, alle verhoudingen in acht genomen, (vandaar straatburgerschap) vertrouwen en actief burgerschap wel degelijk toenamen (J. Uitermark en J. W. Duyvendak, 2006). Opbouwwerkprojecten zijn ook een leerschool om belangen helder te leren formuleren en ze op de daartoe geëigende fora ook te verdedigen.

Hier komen we op het terrein van de deliberatieve democratie. In de mate opbouwwerk groepen met minder behartigde belangen in termen van sociale grondrechten ondersteunt en meeneemt naar gespreks- en onderhandelingsfora, in die mate verhoogt ze het „inclusief” gehalte van de democratie. Daarbij doet het ook aan politiek, vermits het zich partijdig opstelt en belangen ondersteunt die concurreren met andere. Politiek moet in dezen niet begrepen worden als partijpolitiek maar in de zin van de maatschappelijke strijd om de verdeling van goederen. Inzake positionering zijn hier voor het opbouwwerk een tweetal aandachtspunten het vermelden waard. Opbouwwerkers die hun rol opvatten als ondersteuning van belangenbehartiging zullen in een rolconflict terechtkomen wanneer ze zich door de overheid laten inhuren als „neutrale” procesbemiddelaars of participatiebemiddelaars. Als er al zoiets zou bestaan als het algemeen belang, dan is het de taak van de overheid zelf om in participatieve

processen de diverse belangen tegen mekaar af te wegen en keuzes te maken. Ten tweede: opvattingen over de overheid als de natuurlijke bondgenoot of de voor de hand liggende partner van het opbouwwerk, dan wel als de instantie die er per definitie andere belangen op na houdt dan de bewoners en waar tegenover men het conflictmodel dient te hanteren, zijn aan relativering toe. Opbouwwerk dient zich te laten leiden, niet door het perspectief van tegenstellingen tussen burgers en overheid, maar door het perspectief van tegenstellingen tussen burgers (en hun belangenorganisaties) onderling. Dat moet wel gepaard gaan met het besef dat in de representatiedemocratie bepaalde belangen beter gerepresenteerd worden dan andere. Een overheid die in een moderne democratie schatplichtig is aan de steun van een brede middenklasse zal zich in haar beleid ook aan de belangen van die klasse oriënteren.

Door van de minder behartigde belangen zijn punt te maken, door er voor te ijveren dat deze belangen geformuleerd worden en naast andere, concurrerende belangen hun rechten kunnen opeisen, draagt het opbouwwerk bij tot de strijd tegen wat ooit genoemd is: de democratie van de grote bekken. (I. Hartman, 2000). In tijden van governance, waar participatiestructuren kwantitatief althans aan belang winnen (traditionele inspraakorganen worden aangevuld met andere, o.a. op het terrein van de stedelijke vernieuwing en de sociale dienstverlening) springt de participatieparadox steeds meer in het oog. Al deze structuren die er met de beste bedoelingen op gericht zijn de kloof tussen burgers en besturen te verkleinen, vergroten deze kloof alleen maar voor diegenen die noch de motivatie kunnen opbrengen, noch toegerust zijn om in die structuren enige rol van betekenis te spelen noch er de zin van inzien om dat te doen. Naast de zorg om deze groepen naar dergelijke fora toe te leiden, dient het opbouwwerk ook bedacht te zijn op hun democratisch functioneren. Deze kwalitatieve verdieping van participatiestructuren is al een hele opgave op zich. De municipalistische strategie ter verdieping van de (lokale) democratie (P. Somerville, 2004 p. 128) welke drijft op door de overheid zelf in het leven geroepen structuren lijdt zelf onder de tekortkomingen van de representatiedemocratie:

weinig geloof in de rol van de burger, gekoppeld aan de invloed van metagovernance.

Verbetering van de procedurele spelregels op het vlak van governance zonder wijziging van de inhoudelijke spelregels op meta-governance niveau is vanuit democratisch oogpunt een maat voor niks. Geconfronteerd met problemen van metagovernance kan het opbouwwerk, waar sociale grondrechten in het geding zijn, zich niet begraven in de lokale setting. Dan zou het sociale problemen niet alleen tot lokale problemen herleiden, op deze schaal zal het ook nooit macht verwerven om bovenlokaal spelregels mee te bepalen. Dat zal het op eigen kracht uiteraard nooit kunnen. Het kan zich wel inschakelen in bondgenootschappen wier impact er bovenlokaal wel toe doen. De acties die het opbouwwerk lokaal ontplooit (en daarmee ervaringen opdoet die zijn recht van spreken legitimeren), moeten dus politiek vertaald of in een brede maatschappelijke tegenbeweging geïntegreerd worden. Moet het opbouwwerk een participatief gecorrigeerd beleid tot zijn kerntaken rekenen? Jawel, maar de correctie van officiële participatiestructuren via technieken uit de participatiekoffer openen slechts één weg naar een sociaal gecorrigeerd beleid.

Opbouwwerk en government through community

Doordat het opbouwwerk zich afstemt op belangen van gemarginaliseerde, achtergestelde groepen, ontplooit het zijn activiteiten hoofdzakelijk ook in gemarginaliseerde en achtergestelde buurten en wijken van verstedelijkte gebieden, in het populaire discours gemeenzaam als probleemwijken betiteld. Het wordt dus geconfronteerd met overheidsprogramma's, gericht op armoedebestrijding – halfweg de jaren negentig van vorige eeuw – en stedelijke heropleving meer recent. Deze verschuiving van armoedebestrijding naar stedelijke heropleving doet er toe en is te traceren in de overgang van het Sociaal Impulsfonds naar het Stedenbeleid. Het valt niet moeilijk aan te tonen dat deze programma's over de ganse lijn schatplichtig zijn aan het government through community-gedachtengoed: de fixatie op gemeenschappen binnen welbepaalde territoriale grenzen; deze gemeenschappen als verwekkers en dragers van problemen (cfr. de lokalisatie van

het sociale – sociale uitsluiting als territoriaal probleem); het geloof dat deze gemeenschappen ook kunnen instaan voor oplossingen wanneer de mogelijkheden, vervat in zelfverantwoordelijk gedrag maar worden aangeboord (de uitdaging voor het zoeken naar oplossingen als uitdaging voor lokale actoren); het benadrukken van empowerment, de actieve burger, sociale cohesie, sociaal kapitaal.

Maarten Loopmans heeft dit „besturen doorheen gemeenschap” geïllustreerd aan de hand van het Antwerpse project Opsinoren. (M. Loopmans, 2004) Het gaat hier om een co-productie tussen de stedelijke overheid en wijkbewoners. Ondermeer aan de hand van buurtcontracten waken vrijwilligers over de properheid, veiligheid ... kortom leefbaarheid van hun buurt. De bestuurs-rationaliteit die het project schraagt valt samen te vatten in de slagzin: samen voor een leefbare buurt. Het Antwerps stadsbestuur heeft gepoogd om allerlei problemen met overlast centraal aan te pakken, maar tevergeefs. Controle wordt nu verzekerd vanuit vrijwilligers en lokale sociale netwerken. Medewerkers zijn zeer gemotiveerd en staan constant op de bres. Afgezien van controle op medebewoners, hebben deze vrijwilligers ook een informatiefunctie naar het centrale bestuur, o.a. naar wat mis gaat in het ambtelijk systeem. De opsinoren-professionals moeten vooral bewoners tot vrijwilligerssschap motiveren. Deze laatste zijn dan vooral blanke mannen van middelbare leeftijd. Het succes van de huidige beleidsstrategie die inspeelt op collectieve problemen die niet vanuit het centrum gereguleerd kunnen worden, hangt af van de mate waarin bij bewoners een nieuw wijkgevoel kan aangekweekt worden. Om van Opsinoren een succes te maken, moeten bewoners anders gaan denken over hun relaties met de buitenwereld. Ze moeten zich een nieuwe subjectiviteit aanmeten: die van de buurtbewoner, niet die van een bewoner van een huis ergens in de stad. Opsinoren is voor vrijwilligers in spe een goede partner maar toch schemert er iets door van „werk te doen voor 't Stad”. Men verwacht in eerste instantie dat de overheid zich inzet voor het publieke domein. De straat behoort niet tot de verantwoordelijkheid van het individu. Vandaar dat vrijwilligers zich gecontesteerd voelen en zelfs agressief bejegend door andere bewoners en de indruk hebben voor een bodemloze put te

staan. Ze kweken tevens een negatief beeld van etnische minderheden die ze verantwoordelijk achten voor de gang van zaken.

Tegenover de beloftes van vrijheid en integratie, vervat in government through community, zijn gegronde reserves gewettigd. De uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 waren een signaal dat de situatie in de steden grondig verziekt was. Toen werd beslist het Algemeen Verslag over de Armoede tot uitgangspunt van beleid te maken en werd het Sociaal Impulsfonds boven de doopfond gehouden. 12 jaar later, in een commentaar op de gemeenteraadsverkiezingen van 2006 moet Filip De Rynck toegeven dat stedelijke heropleving een relatief gemakkelijke zaak was, maar dat de aanpak van de harde kern van sociale problemen een ander paar mouwen wordt (F. De Rynck, 2006): „Zeker, de steden zijn op het vlak van infrastructuur, publieke ruimte, dienstverlening, culturele infrastructuur en aanpak van de mobiliteit vooruitgegaan en de Vlaamse overheid tekende dat mee. Maar in de onderbuik van de stad (werk, weten, wonen) rommelt het (...). Er zijn geen armen tekort, maar de armen van de stadsbesturen zijn te kort.” Het is een andere manier om te zeggen dat government through community zijn vermeende ambitie van meer sociale en economische democratie van geen kanten waar maakt.

Moet de opbouwwerker zich dan niet inzetten voor empowerment, actief burgerschap, sociale cohesie en sociaal kapitaal? Zoals steeds moet men zich de vraag stellen: empowerment in functie van wat? Niet in de zin van een actief burgerschap dat zich laat inpassen in de consensusopvatting van sociale cohesie waardoor achtergestelden gecoöpteerd worden in een visie op het goede leven dat door elites werd bepaald (A. Amin, 2004 p. 7) Wel voor zover het betekent: mensen wapenen voor participatie in een publiek en tegensprekelijk debat waarvan de uitkomsten bepaald worden doorheen de confrontatie van opvattingen die (min of meer) met de zelfde wapens verdedigd worden. Dit eist van opbouwwerkers ook een genuanceerde opvatting over sociaal kapitaal. Ze moeten hun doelgroepen niet te vlug voor de leeuwen gooien in een poging om het zo geroemde sociaal kapitaal als algemeen vertrouwen tussen groepen te herstellen (bridging capital). Bruggen kunnen slechts gelegd

worden op pijlers die aan mekaar gewaagd zijn. Het werken binnen de groep, weliswaar in een open sfeer, het werken aan bonding capital is dus minstens even belangrijk. De aanmaak van sociaal kapitaal opgevat als veralgemeend vertrouwen tussen groepen biedt slechts perspectieven voor de zwakkeren indien of nadat „empowerment” de voorwaarden heeft gecreëerd opdat zij echt op voet van gelijkheid in de arena zouden kunnen treden (Zie ook Storme, 2001).

Alain Storme

Litteratuurverwijzingen

Amin, A., *Local community on trial*, 2004, 18 pp. (Durham university e-prints)

De Rynck, F., Het Stedelijk Belang is van iedereen. *De morgen*, 10 oktober 2006

Elchardus, M. & W. Smits, *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*. Brussel, VUB-press, 2002, 142 pp.

Foucault, M., *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen, Historische Uitgeverij, 1989, 445 pp

Hartman, I., *Democratie van de grote bekken of leer je wat van het publiek debat*. Amsterdam, Instituut voor publiek en politiek, 2000, 48 pp.

Jessop, B., Liberalism, neoliberalism and urban governance: a state-theoretical perspective. *Antipode. A radical journal of geography*, 34(2002) pp. 452-472.

Jessop, B., *The Dynamics of partnership and governance failure*. <http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/jessop-dynamics-of-partnership.pdf>

Kuypers, P. Het einde van het begin. In: W. van Rees (red.), *De strijd om de community. Over de betekenis en toepassing van nieuwe Engelse opbouwwerkpraktijken*. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1981, pp. 211-256

Lemke, T., Foucault, *Governmentality, and Critique*. 2002, 17 pp. (Paper)

Lemke, T., Participation. In: Kulturkreis der Deutschen Wirtschaft im Bundensverband der Deutschen Industrie e.V. (Hg), *Ars Viva 10/02 Kunst und Design*, Berlin, 2001

Loopmans, M., *A governmentality perspective on Opsinjoren, a community involvement program in Antwerp, Belgium. The strange appearance of the neighbourhood inhabitant*. 2004, 12 pp

Loopmans, M., *Community involvement from a comparative perspective: an evaluation and confrontation of governmentality and regulation approaches*. (Paper – research and training network urban Europe 1/2004, 20 pp.)

Marinetto, M., Who wants to be an active citizen? The politics and practice of community involvement. *Sociology*, (37)2003, (1), pp. 103-120

Quaghebeur, K & J. Masschelein, Participation for better or for worse? *Journal of philosophy of education*, (39)2002, (1) pp. 51-65

Raes, K., De democratie op zoek naar een basis. In: B. Hubeau & M. Elst (eds.), *De democratie in ademnood. Over legitimiteit, legitimatie en verfijning van de democratie*. Die Keure, 2002, pp. 18-34

Rose, N. & P. Miller, Political power beyond the state: problematics of government. In: *British journal of sociology*, 1992,(43) n°2, pp. 172-205 (paginerig volgens internetversie)

Rose, N., *Power of freedom: reframing political thought*. Cambridge, Cambridge university press, 1999, IX + 311 pp

Somerville, P. Community governance and democracy. *Policy & Politics*, 34(2005) n° 1, pp. 117-147

Storme, A., Exit armoedebestrijding in het stedelijk beleid? Het waarom van Justus Uitermark. , *Opbouwwerk Brussel*, (21)2005, n° 83, pp. 34-44

Storme, A., Opbouwwerk en sociaal kapitaal. Een problematisch partnership. *Opbouwwerk Brussel*, 17(2001) n° 71, pp. 26-31

Storme, A., Participatieve democratie en de rol van het opbouwwerk. Deel 1: crisis en verdieping van de representatiedemocratie. *Opbouwwerk Brussel*, (22)2006, n° 86, pp. 23-33

Uitermark, J., *De sociale controle van achterstandswijken. Een beleidsgenetisch perspectief*. Utrecht/Amsterdam, 2003, 178 pp.

Uitermark, J. & J.W. Duyvendak, Een gezellig beschavingsoffensief. *Mogelijkheden en onmogelijkheden van Mensen Maken de Stad als assertief sociaal beleid*. Amsterdam, ASSR, 2006, 19 pp.

Van der Veen, R. & J. Holford, A critical educational perspective on localisation, governance and citizen education. In: D. Wildemeersch & V. Stroobants, *Connections. Active citizenship and multiple identities*. Leuven, KuLeuven, 2004, pp. 374-384

Van den Brink, G., *Moeilijker of mondiger. Een studie naar de politieke habitus van de hedendaagse burger*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 2002, 209 pp.

Young Iris M., *Inclusion and democracy*, Oxford University Press, 2001, 304 pp.

Inhoud & Colofon

Editoriaal	p. 3
Campus Schaarbeek. De Brabantwijk beweegt haar studenten.	p. 5
Onderwijsinstellingen Brabantwijk en VGC-beleid. Een dialoog.	p.10
Bewoners en hun kijk op de wijk. Verkiezingsenquête in de Anneessenswijk.	p.13
De eisen van decreten en de behoeften van gebruikers. Een onderzoek.	p.17
Stedenbouwkundige lasten voor betaalbaar wonen. Naar een echte sociale mix in de Noordwijk.	p 22
Participatieve democratie en de rol van het opbouwwerk. Deel 2: Naar een participatief gecorrigeerd beleid ?	p.27

Opbouwwerk Brussel wordt uitgegeven
door Samenlevingsopbouw Brussel,
Antwerpsesteenweg 295, 1000 Brussel,
T 02 203 34 24, F 02 203 50 64
E info.brussel@samenvlevingsopbouw.be
W samenvlevingsopbouw.be

© ® 2006 Samenlevingsopbouw Brussel – Nr 88 Jaargang 22

Artikels:	Foto kافت:	Vormgeving & lay-out:
Tim Cassiers	Michel Demol	Michel Demol
Sarah Kaerts		
Jan Apers		
Brigitte Grouwels	Tekstverwerking:	Drukkerij:
Tom Boel	Kristel Van der Borgh	ACCO
Herman Vanbeeck		
Yoo Ree Vandevivere		
David Van Vooren	Eindredactie:	
Alain Storme	Alain Storme	

met de steun van het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Brussel